

## Tabakaları, Beldeleri ve Münekkitleri Açısından Meçhul Râviler<sup>\*</sup>

Fatma YILDIZ<sup>\*\*</sup>Yavuz KÖKTAŞ<sup>\*\*\*</sup>

**Atıf/Cite as:** Yıldız, Fatma-Köktaş, Yavuz. "Tabakaları, Beldeleri ve Münekkitleri Açısından Meçhul Râviler". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 165-194.

**Öz:** Bu makalede hicrî ilk üç asırda en az bir münekkit tarafından meçhul olmakla nitelendirilen râviler, dönem, bölge ve râvi-münekkit ilişkisi açısından ele alınmıştır. Bununla münekkitlerin bu tür râvilerin meçhullüğünü belirlerken uyguladıkları yöntemin tespit edilmesi ve meçhul râvilerin yoğunlaştığı zaman dilimi ve bölgelerin ricâl tenkidi açısından yorumlanması hedeflenmektedir. İlk üç asır ricâl değerlendirmelerini esas alarak yapılacak bu çalışmanın ricâl tenkit tarihi okumalarına katkı sunacağı ve hadis tarihine ilişkin bir takım çıkarımlara imkân vereceği düşünülmektedir. Makale, hicrî dördüncü asırda telif edilip günümüze ulaşan en kapsamlı ricâl kitabı olma özelliğine sahip İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil* isimli eserinde yer alan meçhul râvilerle sınırlandırılmıştır. Tespit edilen râvi grubu, bölgeleri ve yaşadıkları zaman diliminin yanı sıra kendilerini meçhul addeden münekkitlerin sayısı ve bu münekkitlerle çağdaş olmaları bakımından incelenmiştir. Buradan hareketle ricâl tenkit ilminin gelişim tarihinin de göz önünde tutulduğu bazı çıkarımlar yapılmıştır. Bu bağlamda hicrî ilk üç asırda meçhul râvilerin hangi bölgelerde yoğunlaştığı ve bunların muhtemel sebepleri, meçhul râvilerin yaşadıkları dönemde mi yoksa vefatlarından sonra mı değerlendirmeye tâbi tutuldukları tespit edilmiştir. Nihayetinde bu makale, hicrî ilk üç asırdaki meçhul râvileri çeşitli açılardan incelerken müteahhir dönem âlimleri tarafından ortaya konulan betimleyici anlatılar yerine bu disiplinin temel noktası olan ilk üç asırda râvilerle ilgili ricâl tenkit pratiği kapsamında meseleyi ele almıştır.

**Anahtar kelimeler:** Hadis, Ricâl Tenkidi, Meçhul Râvi, İbn Ebî Hâtim, Münekkit muhaddis, Muâsarât, Tabaka.

\* Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ danışmanlığında Fatma YILDIZ tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

\*\* Doktora Öğr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye, ftmakbulut@hotmail.com, ORCID: [www.orcid.org/0000-0002-5398-7203](http://www.orcid.org/0000-0002-5398-7203)

\*\*\* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye, yavuz.koktas@erdogan.edu.tr, ORCID: [www.orcid.org/0000-0001-9765-1712](http://www.orcid.org/0000-0001-9765-1712)

### Unknown Narrators in Terms of Their Classes, Districts and Critics

**Abstract:** In this article, the narrators, who were described as being unknown by at least only one critic in the first three centuries of the hijra, were considered in terms of period, region, and the relation between the narrator and the critic. The aim is to define the method used by the critics while determining the obscurity of such narrators and to interpret the period and regions in which the unknown narrators were centered in the system in terms of rijal criticism. It is deemed that this study, which is going to be based on the first three centuries of *rijāl* evaluation, will contribute to the readings related to the history of *rijāl* criticism and enable some inferences about the history of hadīth. The article is limited to unknown narrators in Ibn Abī Hātim's (d. 327/938) work named *al-Jarh wa al-ta'dīl*, which is regarded as the most extensive book of *rijāl* that was compiled in the in the fourth century of the hijra and reached our day. Besides their regions and the period they lived in, the determined group of the narrators was examined in terms of the number of critics who labeled them as obscure and their being contemporary. Based on this, some comments were made by considering the history of development of the science of *rijāl* criticism. In this context, it has been determined in which regions the unknown narrators were common in the first three centuries of the hijra and its possible reasons, and whether the unknown narrators were evaluated in their own period or after their death. Thus, instead of the descriptive narratives put forward by the scholars of the later period, this article deals with the issue within the scope of the *rijāl* criticism practice in the first three centuries-which is also the main point of this discipline-while examining the unknown narrators of the first three centuries of the hijra from various aspects.

**Keywords:** Hadīth, Rijāl Criticism, Unknown Narrator, Ibn Abī Hātim, Hadīth scholar critics, Contemporaneity, Class.

#### الرّوَاة المجهولون من حيث طبقاتهم و مدنهم ونقادهم

**المخلص:** في هذا المقال، تمت دراسة حال الرواة، الذين وصفهم ناقد واحد على الأقل بأنهم مجهولون في القرون الثلاثة الأولى للهجرة، من حيث الفترة والمنطقة والعلاقة بين الراوي والناقد. وهو بذلك يهدف إلى تحديد الطريقة التي يستخدمها النقاد في تحديد غموض هؤلاء الرواة وتفسير الفترة الزمنية والمناطق التي يتركز فيها الرواة المجهولون من حيث نقد الرجال. يُعتقد أن هذه الدراسة، التي تستند إلى تقييمات القرون الثلاثة الأولى للرواة، ستساهم في قراءة تاريخ نقد الرجال، وستسمح ببعض الاستنتاجات حول تاريخ رواية الحديث. يقتصر المقال على الرواة المجهولين في كتاب ابن أبي حاتم المتوفى 327 هـ / 938 م، المسمى بـ *الجرح والتعديل*، وهو أشمل كتاب من كتب الرجال صُيِّف في القرن الرابع للهجرة. وكذلك مناطقهم والفترة الزمنية التي عاشوا فيها. في هذه الدراسة، يتم فحص عدد النقاد الذين يعتبرون أنفسهم غير معروفين ومدى معاصرتهم لهؤلاء النقاد. من وجهة النظر هذه، تم إجراء بعض الاستدلالات التي يتم فيها أخذ تاريخ تطور علم نقد الرجال في الاعتبار. وفي هذا السياق تم تحديد المناطق التي تركّز فيها الرواة المجهولون في القرون الثلاثة الأولى للهجرة، وأسباب هذا الأمر المحتملة، سواء تم تقييم الرواة المجهولين في حياتهم أو بعد وفاتهم. وأخيراً، تتناول هذه المقالة الرواة المجهولين في القرون الثلاثة الأولى للهجرة من زوايا مختلفة، بدلاً من الروايات الوصفية التي طرحها علماء الفترة اللاحقة، وهي النقطة الرئيسية لهذا البحث، ضمن نطاق علم نقد الرجال الرواة في القرون الثلاثة الأولى.

**الكلمات المفتاحية:** الحديث، نقد الرجال، الراوي المجهول، ابن أبي حاتم، ناقد، معاصرة، علم الطبقات

## GİRİŞ

Ricâl ilmi, son zamanlarda tenkit pratiği üzerinden araştırılarak bu ilmin gelişim süreciyle ilgili önemli değerlendirmelere konu olmuştur. Bu makalede, hicrî ilk üç asırdaki meçhul râvilerin tabakaları, yaşadıkları bölgeler ve tenkit sahibi ile arasındaki muâsarat ilişkisi incelenmek suretiyle bazı sorulara cevap aranmaktadır. Bunlardan biri meçhul râvi anlayışının gelişim seyrinin ricâl tenkit tarihi bakımından nasıl yorumlanacağıdır. Bir diğer soru ise, münekkitlerin râvinin meçhullüğüne hükmetme sürecini nasıl işlettiği ile ilgilidir. Esasen ilgili râvi kümesi, meçhul râvi terimiyle de irtibatlı olan isnadın gelişimi, râvilerin adâlet ve zabt durumlarının belirlenmesi gibi bazı meselelere ışık tutmaktadır. Yine söz konusu küme hakkındaki değerlendirmeler, münekkitlerin meçhul râvileri tenkidine ilişkin de bilgi verir. Nihâi olarak, ele alınan meçhul râvi grubunun farklı açılardan incelenmesi, hadis tarihinin kapalı kalan dönemlerine ve temel konularına dair katkı sunmaktadır.

Bu çalışmada hicrî ilk üç asırdaki meçhul râviler, mütekaddim dönemde cerh-ta'dîl türünde kaleme alınan en kapsamlı eser kabul edilen İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh-ve't-ta'dîl* isimli çalışma özelinde tespit edilmiştir.<sup>1</sup> Eserin mezkur özellikleri, meçhul râvi özelinde ele alındığında iki nokta öne çıkmaktadır. Bunların ilki söz konusu eserin, İmam Şâfiî (ö. 204/820), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), İbnü'l-Medîni (ö. 234/848-49), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Zür'a (ö. 264/878) ve Ebû Hâtim (ö. 277/890) gibi ricâl alanında temsil gücü yüksek münekkitlerin meçhul râvilerle ilgili değerlendirmelerini içermesidir. Ancak araştırmanın merkezindeki bu eser, aynı asırda yaşadığı ve cehâletle ilgili değerlendirmeleri olduğu halde Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö.275/889), Fesevî (ö. 277/890), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Hüzeyme (ö. 311/924) gibi bazı âlimlerin meçhul râvi değerlendirmeleri hakkında fikir vermez. Bu durumda, hicrî ilk üç asırda meçhul râvi anlayışı ile ilgili bir takım yargılara ulaşmak için oldukça zengin bir kaynak görünümündeki bu eserin tüm münekkitlere teşmil edilecek bir çıkarıma imkan vermediğinin altı çizilmelidir. Bu yönüyle meçhul râvi

<sup>1</sup> Bahse konu eserin tercih edilme nedenleri arasında şunlar zikredilebilir: 1. İbn Ebî Hâtim'in, eserinde kendi asrına kadar ki râvilere ait cerh-ta'dîl değerlendirmelerini toplamayı hedeflemesi, 2. Hem dönemine kadar yazılmış eserler arasında hem de daha sonraki dönemlerde yazılan çalışmalar içerisinde kapsam itibari ile en geniş ricâl kitabı olma özelliğini taşıması. Bu özelliklerinden dolayı eser, aynı zamanda kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Eserin önemi ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Emin Aşıkutlu, *Ricâl İlmîne Giriş* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 46; Yusuf Ziya Keskin, "İbn Ebî Hâtim (v. 327/938) ve 'el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1 (2001), 9-18; Fikret Özçelik, *İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017), 95-96; Selman Başaran, "el-Cerh-ve't-ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/7/401-402.

konusu, farklı kaynak ve münekkitler üzerinden yapılacak yeni araştırmalar için veriler ihtiva etmektedir.

Bir diğer mesele, meçhul râvi değerlendirmelerine yer verilen münekkitlerin eserde kanaatlerinin tümünün yer alıp almadığıdır. Bu sorunun cevabı eserde atıf yapılan münekkitlerin tümü için aynı değildir. Esasen diğer kaynaklar İmam Şâfiî, İbnü'l-Medîni, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi münekkitlerin meçhul râviler hakkında değerlendirmeleri açısından incelendiğinde, bahsi geçen münekkitlerin meçhul râvi değerlendirmelerinin yaklaşık üçte birinin *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de yer aldığı görülür. Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve İbn Ebî Hâtim gibi münekkitlerin değerlendirmeleri için bu durum daha farklıdır. Zira konu Ebû Zür'a özelinde incelendiğinde meçhul râvi değerlendirmelerinin tamamına yakınının *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de yer aldığı görülür. Tüm bu bilgiler ışığında konuyla ilgili çıkarımların daha çok hicrî III. asrın ikinci yarısındaki münekkitlerin şekillendirdiği ifade edilmelidir.

*el-Cerh ve't-ta'dîl*'de yer alan 18.040 râvinin<sup>2</sup> 1860'ının bir münekkit tarafından meçhullükle nitelendiği tespit edilmiştir. Bahsedilen râvi grubunun tabakaları belirlenirken, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'deki râvilerin çoğunun yer alması ve ana hatlarıyla benzer tertibi esas almaları nedeniyle İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tertibi esas alınmıştır. Bununla birlikte çalışmada dokümantasyon metodu kullanılmıştır. Bu yöntem doğrultusunda meçhul râvi isim, künye ve nisbe bilgileri ile tabakaları kaydedilmiştir. Bunun yanında râvileri meçhullükle niteleyen münekkitler ve söz konusu râviler ile tenkit yapan âlimler aralarındaki muâsarat ilişkisi, geliştirilen bilgisayar programına aktarılmıştır. Tarama esnasında meçhul râvi ile ilgili yapılmış çalışmalarda tespit edilen anahtar terim ve kelimeler göz önünde bulundurulmuştur.<sup>3</sup>

### Meçhul Râvilerin Tabakalara Göre Dağılımı

1860 kişiyi kapsayan meçhul râvi grubu, ilk olarak tabakaları<sup>4</sup> bakımından incelenecektir. İlgili râvi kümesinin tabakalarının belirlenmesi, meçhul râvinin tarihî

<sup>2</sup> *el-Cerh-ve't-ta'dîl* isimli eserde yer alan râvi sayısı ile ilgili farklı görüş ve değerlendirmeler için bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı: Çeşitleri- Özellikleri-Faydalanma Usulleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 295; Başaran, "el-Cerh-ve't-ta'dîl", 7/401; Keskin, "İbn Ebî Hâtim (v. 327/938) ve 'el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu", 10.

<sup>3</sup> Râvinin meçhul olduğunu ifade eden terimleri bir arada zikreden bir çalışma için bk. Ahmet Yücel, "Cehâletü'r-Râvi ve İlgili Terimler", *İLAM Araştırma Dergisi* I/2 (1996), 147-153; Râvinin meçhul olduğuna delâlet eden lafızlar ve bu lafızların ihtiva ettiği anlam dairesini inceleyen bir eser için bk. Abdülcevâd Hamâm, *Cehâletü'r-ruvât ve eseruhâ fi kabûli'l-hadisi'n-nebevî: dirâasete's-siliyye tatbikiyye* (Beyrut: Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2015), 1/491-663.

<sup>4</sup> Tabaka tanım ve tasnifleri için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fi ta'dîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Beyrut: Darü'lbn Kesir, 1434), 286-287; Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takribi'n-*

seyri hakkında bilgi verebileceği gibi ricâl tenkit ilminin gelişimine dair bazı çıkarımlara da imkân tanyacaktır. Râvi tercemelerinde yer alan doğum ve vefat bilgileri, râvilerin dönemsel analizinde kullanılabilir en etkili verilerdir. Ancak meçhul râvi biyografileri incelendiğinde genellikle râvilerin sadece kimlik bilgilerine ve hoca-talebe ilişkilerine temas edildiği görülür. Ancak bu temel bilgilerin dahi zaman zaman zikredilmediği meçhul râvi grubunun doğum ve vefat tarihi bilgisine nadiren ulaşılmaktadır.

Meçhul râvilerin tabakalarının tespit edilmesi, yaşadıkları ve yoğunlaştıkları tarihî kesit hakkında fikir verebilir.<sup>5</sup> Araştırmanın bu kısmında meçhul râvilerin tabaka bilgisi etrafında farklı nitelikler öne çıkarılarak grafikler üzerinden genel bir tasvir yapılacak ve araştırma esnasında karşılaşılan bazı zorluklara işaret edilecektir. Konunun analizi ise tabakalara hasredilmiş alt başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Meçhul râvilerin tabakalara göre dağılımına geçmeden önce tabaka tespitleri esnasında karşılaşılan bazı zorluklar ve tabaka tespitinde takip edilen yöntem hakkında bazı noktalara işaret edilecektir. Bu çalışmada, meçhul râvilerin tabaka bilgisini tespit etme üzere öncelikle biyografik ve tabakât türü eserler taranmış, tabakası tespit edilen meçhul râvilerden müteşekkil bir grup oluşturulmuştur. Kaynak bakımından incelendiğinde konuyla ilgili en fazla tabaka tespitinin İbn Hacer'e ait olduğu görülmüştür. Tabakası tespit edilen 867 râvinin neredeyse yarısına tekabül eden kısmında ise İbn Hibbân'ın *es-Sikât* isimli eserinden istifade edilmiştir. İbn Hibbân'ın, sadece sika râvileri bir araya getirme amacıyla kaleme aldığı *es-Sikât*'ta râvileri tabakalandırma yöntemi ile sıralaması, meçhul râvilerin tabakalarını tespit etmesi sebebiyle eseri önemli başvuru kaynağı haline getirmiştir.

Araştırmada esas alınan yöntem ile alakalı birkaç hususa ayrıca dikkat çekilmelidir. Hadis âlimlerinin râvileri yaş ve isnaddaki yakınlığı veya sahâbe tabakasından görüldüğü gibi İslam'a girişteki öncelik, fazilet, konum vb. durumları baz alarak muhtelif tertipler yaptıkları ve eserler telif ettikleri bilinmektedir. Burada hangi

---

*Nevevî*, thk. Târik İvâdullah Muhammed (Riyâd: Darü'l-Âsime, 1424), 2/517-522; SeyyidAbdülmâcid el-Gavrî, *Mu'cemü'l-mustalâhâtî'l-hadîsiyye* (Dımaşk: Darü'l-Kesir, 1428), 464-474; Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424), 97-112; Es'ad Salim Teyyim, *İlmu tabakâtî'l-muhaddisîn: ehemmiyyetuhû ve fevâiduhû* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994); Âşikkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, 51-114; Nâfiz Hüseyin Hammâd, "İlmüTabakâtî'l-Muhaddisîn Musannefât ve Menâhic" 12/2 (Temmuz 2010), 221-270.

<sup>5</sup> Tabakanın meçhul râvinin hadisin sıhhatine etkisi, günümüz araştırmacılarından Abdülcevad tarafından da detaylı bir şekilde incelenmiştir. Burada daha çok meçhul râvinin tabakalara göre dağılımının dönemsel bir veri olması ve bunun rical tenkit tarihi açısından ne anlama geldiği incelenecek ve konuya ilişkin bazı sorulara verilebilecek cevaplar üzerinde durulacaktır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Hamâm, *Cehâletü'r-ruvât*, 2/885-986.

müşterek vasıf üzerinden yapılan tabakalandırmanın esas alındığı sorusu akla gelebilir. Araştırmada, râvilerin hoca-talebe ilişkisi ve isnaddaki yakınlığından hareketle düzenlenen sahâbe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn, tebeu etbâi't-tâbiîn şeklindeki tabakalandırma tertibi<sup>6</sup> tercih edilmiştir.<sup>7</sup>

Bir diğer konu ise tabakalandırmanın izafiliği/içtihadiliğidir.<sup>8</sup> Temel başlıklar aynı olmakla birlikte âlimlerin tabakalandırmasında birtakım ayrışmalardan bahsedilebilir. Nitekim İbn Hacer'in tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn tabakalarını kendi içerisinde kategorize etmesi ve bu iki tabloya dâhil etmediği "beşinci tabakadakilerle muasır olduğu halde hiçbir sahâbî ile karşılaşmayanlar" şeklinde diğer âlimlerde olmayan bir ara kategori oluşturması, farklı yaklaşımların örneklerindedir. Zira tâbiîn tabakasındaki râvilerle aynı asırda yaşama şartını sağlayıp sahâbî hocası olma noktasında beşinci tabakadan ayrılan râvileri içermek üzere oluşturulan bu tabaka, İbn Hibbân ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) sınıflandırması ile örtüşmemektedir. Uygulama sahasında tabaka bilgisi bakımından çelişkili tespitlerin varlığı araştırma esnasında gözlenmekle beraber bunlardan doğabilecek farklılıkların sonuçları ciddi oranda değiştirip değiştirmeyeceği önemli bir sorudur. Ancak araştırma esnasında âlimlerin râvinin tabakasındaki ihtilaf ettiği örneklerin nicelik bakımından azlığı, farklılıkların neticeye büyük oranda etkisinin olmayacağını düşündürmektedir. Burada konu hakkında daha net bir çıkarım yapabilmek için detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğunun altı çizilmelidir.

Bir diğer mesele, hoca-öğrenci ilişkisinden hareketle râvi tabakası hakkında fikir yürütme yönteminin tercih edilmemesidir. Zira meçhul râvi özelinde bu yöntemle yapılacak tespitlerin isabetli sonuçlar vermeyeceği tahmin edilmektedir. Başka bir deyişle araştırmada tabakası belirlenmemiş meçhul râvilerle ilgili, râvinin hoca-talebe ilişkisinden hareketle tabakalarının tespit edilmesi yöntemine müracaat edilse de, bu yöntemin isabetli sonuçları veremeyeceği hükmüne varılmıştır. Nitekim tabaka belirlemede esas olan, hoca-talebe konumundaki kişilerin meçhul olması, bazen öğrenci bazen de hocasının zikredilmediği pek çok örneğin varlığı, yine meçhullerden

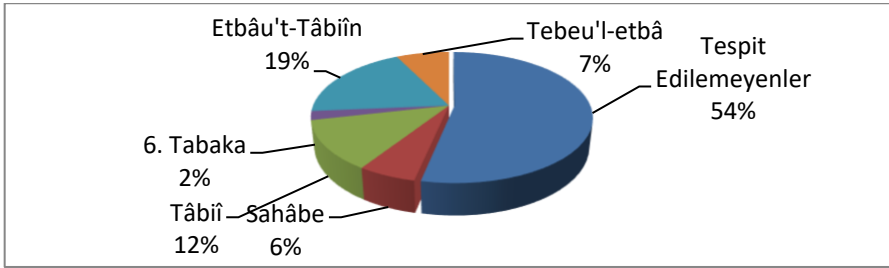
<sup>6</sup> Tabaka sisteminde takip edilen yöntemin detayları, zaman bakımından esas alınan tarihî aralık ve sınırlandırmalar hakkında detaylı bilgi konu bütünlüğü açısından ileride "Tâbiîn, Etbâu't-tâbiîn ve Tebeu'l-etbâ Tabakası" başlığı altında verilecektir.

<sup>7</sup> Genel tabaka bilgisi arasında zikredilmemesine karşın İbn Hacer'in tabakalar arasında müstakil olarak zikrettiği 6. tabakadan burada bahsedilmelidir. Söz konusu tabakadaki râviler, beşinci tabakadaki râvilerle muasır olduğu halde hiçbir sahâbî ile karşılaşmayan İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi râvilerdir. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426), 15; Teyyim İbn Hacer'in 6. tabaka olarak zikrettiği tabakayı üç alt kategoride ele alır. Ona göre, bu tabaka sahâbeye yetişmiş ancak ondan birşey işitmeyen bazı râviler de ihtiva eder. 6. tabakayı tahlil edip sınırlarını tespit eden bir çalışma için bk. Teyyim, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn*, 206-207.

<sup>8</sup> Teyyim, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn*, 9.

nakleden öğrencilerin tedlis ve irsal gibi kusurlarla vasfedilmesi gibi durumlar böyle bir çabayı anlamlı kılmamaktadır.<sup>9</sup> Bahsi geçen yöntemin tercih edilmemesinde Esad Sâlim Teyyîm'in yapmış olduğu tespitlerin de etkisi olmuştur. Nitekim Esad Sâlim, araştırmacının bir âlimin tabaka tertibindeki kriterleri esas alarak râvilerin tabakasını kendi içtihadı ile tespit etmesinin oldukça zor ve isabetli sonuçlar elde etmekten uzak bir yöntem olduğunu örnekleriyle zikretmiştir.<sup>10</sup> Tüm bu gerekçeler, râvilerin tabaka bilgisini tespitinde benzer yöntemlere sahip âlimlerin beyanının esas alınma sebeplerini de aynı zamanda ortaya koyar.

Meçhul râviler arasında tabakası tespit edilen ve edilemeyen râvilerin oranını net bir şekilde göstermek amacıyla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır.

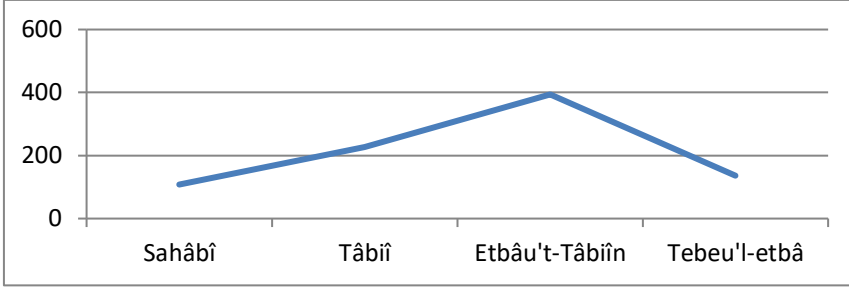


**Grafik 1: el-Cerh ve't-ta'dîl'de Yer Alan Meçhul Râvilerin Tabaka Bilgileri**

Bu grafikten takip edileceği üzere tabaka bilgisi tespit edilemeyen râviler, tespit edilen râvi grubunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu durum, bahse konu râvi grubu hakkında ricâl kitaplarında verilen bilgilerin az olması ile yakından ilgilidir. Mezkur râvi grubu hakkındaki bilginin sınırlı olması, tabaka tespitinde birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Zira 1860 râvinin 993'ünün tabakası tespit edilememiş ve tabakaların tespiti 867 meçhul râvi üzerinden yapılmıştır. 867 râvinin tabakaları ise aşağıda grafikte görüldüğü gibidir.

<sup>9</sup> Bu tespitler tarafımızdan hazırlanan tezde yer alan verilere dayanmaktadır. Söz konusu çalışmada meçhul râvilerin yer aldığı isnadların genel karakteristiği ve meçhullerden çokça nakleden râviler ele alınmıştır. Tabakası tespit edilemeyen meçhul râvilerin öğrencileri, tedlis veya irsal ile tanınan kişilerden olup olmaması yönüyle tarandığında %10'luk bir râvi grubunun varlığı dikkat çeker. Buna ilaveten bahse konu olan kusurlarla nitelendiği halde bu kusurla tanınmayan kimselerin varlığının bu oranı arttıracağı da hesaba katılmalıdır. Geride kalan meçhul râvilerin hoca-talebe bilgisindeki eksiklikler veya hoca-talebeden birinin meçhul olması ve bu râvileri diğer kaynaklardan teyit ve tespitinin zorluğu da bu yöntemin tercih edilmeme gerekçeleri arasındadır. Rivayet dökümünden hareketle meçhul râvilerin tabakası hakkında bir çıkarım yapma imkanından bahsedilebilse de bu araştırmanın kapsam ve sınırlarını zorlayacağından İbn Hacer ve İbn Hibbân'ın tabaka bilgisini zikrettiği meçhul râviler üzerinden araştırma yapılmıştır.

<sup>10</sup> Râvi tabakasını tespit etmede karşılaşılan zorluklar ve bir kaynağa başvurmaksızın râvinin tabakasını tespit etmenin mümkün olmadığı ile ilgili görüşü için bk. Teyyîm, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn*, 112-113, 217.



**Grafik 2: Tabaka Bilgisi Tespit Edilen Meçhul Râviler**

Grafiğe göre meçhul râvilerin sayısı, sahâbe neslinden sonra düzenli olarak artış göstermiş ve etbâu't-tâbiîn tabakasından sonra ise meçhul râvilerin sayısında azalma görülmektedir.<sup>11</sup> Sahâbe tabakasından itibaren her nesilde râvilerin az veya çok sayıda meçhullükle nitelendirilmesi, her nesilde rivayet işiyle tanınmayan ve âlimler tarafından bilinmeyen kimselerin varlığına işaret etmektedir. Söz konusu râvilerin sahâbe tabakasından itibaren sayıca artması ise hadis rivayeti ile yakından ilişkilidir.<sup>12</sup> Diğer taraftan sahâbe tabakasından az sayıda meçhul râvinin bulunması, bu dönemde hadis ilmiyle ilgilenen kişi sayısının az olmasıyla izah edilebilir. Bu dönemlerde hadisin ilmiyle tanınmayan kimselerden alınmamasına dair uyarı ve esaslar da her iki tabakada rivâyet işiyle tanınmayan ve âlimler tarafından bilinmeyen kimselerin yani meçhullerin râvilerin varlığıyla ilişkilendirilebilir.

Grafikte yorumlanması gereken bir diğer mesele, meçhul râvilerin en çok etbâu't-tâbiîn tabakasından bulunmasıdır. Meçhul râvilere karşı hem ilke hem de terminoloji bakımından daha fazla teyakkuz gösterdiği belirtilen İmam Şâfiî'nin ifadeleri, bu dönemi anlamaya katkı sunmaktadır.<sup>13</sup> Şâfiî'nin "Biz meçhul râvi ve meşhur olmayan râvinin rivayetini delil olarak kullanmazdık"<sup>14</sup> şeklindeki ifadeleri,

<sup>11</sup> İbn Hacer'in müstakil bir tabaka olarak zikrettiği 6. tabakanın İbn Hibbân'ın tertibinde olmaması nedeniyle söz konusu tabaka grafiğe yansıtılmamıştır. Ancak 6. tabakadaki bu râvilerin herhangi bir sahâbi ile karşılaştıkları bilinmediği için tâbiînden değil, etbâu't-tâbiînden sayılmalarının daha isabetli olduğu görüşüne istinaden bu tabakadaki 41 meçhul râvi etbâu't-tâbiîn tabakasına dâhil edilmiştir. Böyle bir tercihin imkanına ve isabetli oluşuna işaret eden bir çalışma için bk. Âşikkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, 102.

<sup>12</sup> Erken dönem hadis rivayet tarihinde tedvin faaliyeti ve sistemli hadis rivayeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Kuzudüşli, *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebü İrâdî'l-hadîs* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 31-43.

<sup>13</sup> Şâfiî'nin ilke ve kullanımına örnek olarak bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsar*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1412), 12/348; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Matbaatu Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1326), 7/25, 11/23.

<sup>14</sup> Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsar*, 12/348.

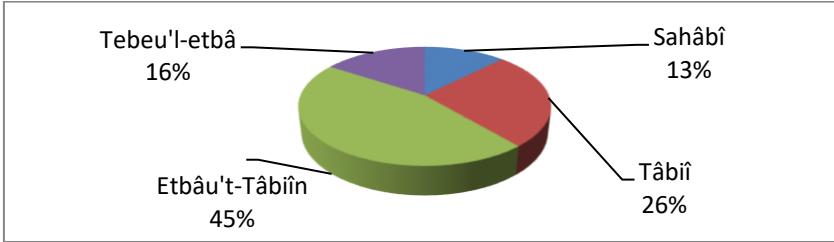


meçhul râvilerin sayı bakımından artışını izah ederken aynı zamanda düşüşün gerekçesini de göstermektedir. Zira bu düşüş, hadis rivayet sisteminde ilke ve değerlendirmelerin meçhul râvileri dışarda bırakmayı sağladığının başka bir açıdan okuması olarak görülebilir.

Meçhul râvilerin tabakalara göre dağılımı, birden fazla meseleyi düşündürmektedir. Tablodaki veriler, cehâletü'r-râvi meselesi bakımından sahâbenin konumunu, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn tabakasındaki meçhul râvi artışlarının etkenlerini akla getirmektedir. Grafikteki veriler ışığında, bu ve benzer konuları daha detaylı inceleyebilmek için "Sahâbe Tabakası" ve "Tâbiîn, Etbâu't-tâbiîn ve Tebeu'l-etbâ Tabakası" başlıkları altında meseleyi ele almak, daha uygun olacaktır. Sahâbe tabakasının diğer tabakalardan ayrı olarak incelenme gerekçesi, cerh-ta'dîl bakımından konumunun farklı olmasıdır.

#### Sahâbe Tabakası

Hadis isnadının ilk tabakasında yer alan sahâbe neslinin, diğer râviler gibi cehâlet bakımından değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususu ricâl ilmi açısından önemlidir. İbn Ebî Hâtim'in eseri özelinde bakıldığında, bazı münekkidlerin cehâlet vasfını sahâbe nesli için de azımsanamayacak ölçüde kullandığı tespit edilmiştir. Öncelikle meçhul râvilerin ilk dört tabakadaki dağılımını ve meçhullükle nitelenen sahâbe râvilerin diğer tabakalardaki meçhul râvilere nispetle temsil ettiği oranı görmek amacıyla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:



**Grafik 4: Meçhul Râvilerin Tabakalara Göre Dağılımı**

Grafiğe göre örneklem grubundaki meçhul râvilerin %13'ü sahâbidir.<sup>15</sup> Sahâbe tabakasındaki meçhul râviler, oran bakımından son sırada yer alsa da bu durum, azımsanamayacak bir sayıya karşılık gelmektedir. Dolayısıyla mevcut veriler, sahâbenin cehâlet bakımından değerlendirildiğini göstermek için yeterli düzeydedir. Esasen burada ricâl âlimlerinin sahâbe tabakasındaki bazı kimseleri meçhullükle

<sup>15</sup> Râvilerin sahâbî olduğu bilgisi *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli eserdeki açıklamalar, sahâbe biyografilerine dair telif edilmiş *el-İstâb fî ma'rifeti'l-ashâb* ve *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* gibi eserlerden hareketle kaydedilmiştir. Dolayısıyla bahse konu eserlerin müelliflerinin sahâbe olduğunu iddia ettiği kişiler bu çalışmada baz alınmıştır.

nitelemiş olmasının altı çizilmelidir. Sahâbenin meçhullüğünden kastedilenin ne olduğu, münekkitler arasında meçhul râvi ile ilgili yaklaşım farklılıkları ve kullanılan terminolojinin bu tabloya etkisi konular bazı sorular eşliğinde aşağıda tahlil edilecektir.

İlk üç asırdaki ricâl âlimlerinin kullanımlarının yanı sıra sonraki dönemlerde telif edilen hadis usûlü eserlerindeki ifadeler, meçhullüğün sahâbe nesli için söz konusu olduğunu teyit etmektedir. Söz gelimi Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) sahâbe neslinde de meçhul râvilerin bulunabileceğine dair ifadeleri bu duruma örnek olarak zikredilebilir. Nitekim onun sahih hadisin özelliğini açıklarken kullandığı "râvide cehâlet vasfının olmaması" şeklindeki ifadeleri böyle bir değerlendirmenin varlığını teyit etmektedir.<sup>16</sup> Bununla birlikte Hâkim, sahâbenin meçhul olmaması için tâbiîn tabakasından iki âdil râvinin kendisinden hadis nakletmesini de gerekli görür. Her ne kadar Hâkim'in mezkûr kanaatleri tartışmaya açık<sup>17</sup> olsa da sahâbî râvilerin de meçhul kabul edildiğini göstermesi cihetiyle önemlidir.<sup>18</sup>

Ricâl tenkit ilminde fazileti ve adâleti konusunda büyük oranda icmâ bulunan sahâbe nesli için meçhullüğün ne anlama geldiği üzerine yoğunlaşılmalıdır. Esasen sahâbeyi meçhul addeden münekkitlerin değerlendirmeleri ve kullandıkları terimler, bu meseleye açıklık getirecek mahiyettedir. Bu noktada öncelikle sahâbe tabakasındaki râvilerin meçhullüğüne hamledilebilirken kullanılan terminolojiye temas edilmelidir. Yapılan tespitlerde kullanılan terminoloji, farklı yoğunlukta olmak birlikte "لا أعرفه" (onu bilmiyorum), "مجهول" (Meçhul), "ليس بمشهور العلم" (Hadis ilmiyle tanınmamaktadır), "لا يُروى عنه العلم" (hadis rivayetiyle tanınmamaktadır), "ليس بمعروف" (ondan hadis rivayet edilmedi), "ليس بالمشهور" (hadis talebiyle tanınmamaktadır), "لا أعلمه" (ondan hadis rivayet edildiğini bilmiyorum), "لم يُرو عنه" (ondan hadis rivayet edilmedi), "لا أعلمه" (rivayetini bilmiyorum), "لا أعلمه" (ondan bir şey rivayet edildiğini bilmiyorum), "لا تُعرف له رواية" (rivayeti bilinmiyor), "ليس لي به خبر" (onunla ilgili herhangi bir haber bana ulaşmadı) gibi lafızlardan oluşmaktadır.<sup>19</sup> Sahâbe ile ilgili kullanılan söz konusu lafızlar arasında teknik bazı formlar yer aldığı gibi hadis rivayetinde behresi olmayan kimselere delalet eden bazı lafızlar da

<sup>16</sup> Hâkim'in sahih hadisin özelliğini zikrettiği ifadeleri için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis ve kemiyetü ecnâsîhi*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Riyâd: Mektebetü'l-Meârifli'n-neşrve't-tevzî', 1431), 253.

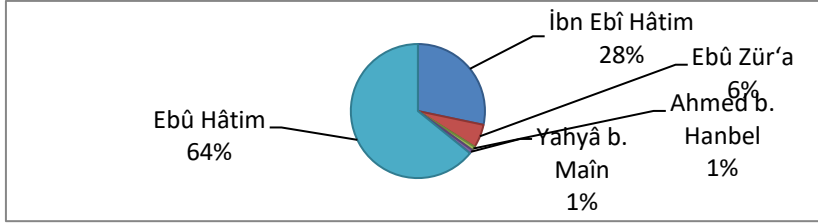
<sup>17</sup> Mesele etrafındaki görüşleri ele alan bir çalışma için bk. Hamâm, *Cehâletü'r-ruvât*, 2/929-934.

<sup>18</sup> Konuyla ilgili makalesinde Erul, sahâbenin cehâletü'r-râvi bakımından incelenmediğini ifade etmektedir. Bu çalışmada ortaya konulan veriler, Erul'un tespitinin isabetli olmadığını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bünyamin Erul, "Cehâletü'r-Râvî Açısından Sahâbinin Durumu", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe*, (2013), 167-185.

<sup>19</sup> Söz konusu kullanımların cehâletle ilgili terminoloji arasında zikredilebileceğine dair esas alınan iki çalışma için bk. Hamâm, *Cehâletü'r-ruvât*, 1/493, 547, 554, 611; Yücel, "Cehâletü'r-Râvî ve İlgili Terimler", 150-152.

bulunmaktadır. Lafızların yoğunluğuna bakıldığında ise meçhullük ifade eden teknik formlar kadar diğer lafızlarında varlığı dikkat çekmektedir. Burada lafızların delâletine girilmeyecek olsa da münekkit özelinde meselenin izahında yeri geldikçe lafızların anlamına temas edilecektir.<sup>20</sup>

Sahâbe tabakasını cehâletü'r-râvi açısından değerlendirmeye tâbi tutan münekkitler ve tespit oranları şu şekildedir:



**Grafik 5: Münekkitlerin Sahâbe Tabakasına Ait Meçhul Râvi Tespitleri ve Oranları**

Grafikte görüldüğü üzere, Ebû Hâtim sahâbî râvileri meçhul vasfıyla niteleyen âlimler arasında ilk sırada yer almaktadır. Ardından sırasıyla İbn Ebî Hâtim, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gelir. Bu katkının %98'lik kısmını Ebû Hâtim, oğlu İbn Ebî Hâtim ve Ebû Zür'a oluşturmaktadır. Buna göre sahâbe neslinin cehâletü'r-râvi bakımından ele alınması, hicrî III. asır münekkitleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak grafiğe göre bu tespitler büyük oranda hicrî III. asrın ikinci yarısındaki münekkitler etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu durum, bir üst nesil olan İbnü'l-Medînî, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi münekkitler ile Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve İbn Ebî Hâtim gibi ricâl otoriteleri arasında sahâbenin meçhullükle vasfedilmesine ilişkin bir tavır değişikliği olup olmadığı ihtimalini akla getirmektedir. Ancak III. asrın ilk yarısındaki münekkitlerin az da olsa sahâbenin meçhullüğü hakkında

<sup>20</sup> Sahâbenin meçhullükle nitelenmesinde kullanılan lafızlar ve bu lafızların delâleti ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar ışığında sahâbe hakkında da kullanılan “لاأعرفه” (onu bilmiyorum), “مجهول” (Meçhul), “ليس بمشهور العلم” (Hadis ilmiyle tanınmamaktadır), “ليس لي به خبر” (onunla ilgili herhangi bir haber bana ulaşmadı) ve “ليس بالمشهور” (hadis talebiyle tanınmamaktadır) gibi lafızların râvinin meçhullüğüne delâleti ile ilgili herhangi bir şüphe yoktur. Ancak burada “لا أعلم روي عنه” (ondan rivayet edildiğini bilmiyorum), “لا يُروى عنه”/“لم يُرو عنه” (ondan rivayet edilmedi), “لا أعلم له رواية” (rivayetini bilmiyorum), “لا أعلم روي عنه شيء” (ondan bir şey rivayet edildiğini bilmiyorum) ve “لا أعرف له رواية” (rivayeti bilinmiyor) gibi lafızların doğrudan râvinin meçhullüğüne delâlet edip etmediği sorusu akla gelebilir. Bu makalenin ürettiği tezde bu kullanımların her zaman râvinin meçhullüğü anlamına gelmeyeceğinin altı çizilmiştir. Ancak bu kullanımlara konuyla ilgili referans alınan kaynaklarda yer verilmesi ve lafızların anlam itibarıyla râvinin meçhullüğüne delâlet etme ihtimalinin yüksek olması nedeniyle söz konusu lafızların bu başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca bahse konu lafızların çalışmaya dâhil edilmesi tablonun bütününe göre görülebilmesi açısından önem arz etmektedir.

değerlendirmede bulunması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Aynı asırda hoca-talebe konumundaki münekkitletler arasında bu orandaki bariz fark, bahsi geçen ihtimali dışlamamakla beraber kanaatimizce hicrî III. asrın ikinci yarısındaki ricâl münekkitletlerinin genel olarak meçhul râvi tespitlerine sundukları katkıdaki niceliksel farkın yansımaları şeklinde okunabilir. Zira hicrî III. yüzyılın ilk yarısındaki münekkitletlerin bu sahada sunduğu katkı ile mezkûr asrın son yarısındakilerin değerlendirmeleri arasında sayı bakımından büyük bir fark vardır.

Sahâbenin meçhullüğünden bahseden münekkitletlerin hicrî III. asrın ikinci yarısında yoğunlaşması, bahsi geçen münekkitletlerin cehâlet yaklaşımı ve terminolojisinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Zira münekkitletlerin meçhullükle nitelediği sahâbe tabakasındaki râviler hakkında kullandıkları lafızlar, konu ile ilgili açıklamalar sağlayabilir. İbn Ebî Hâtim'in terminolojisi incelendiğinde, sahâbenin meçhullüğünü ifade eden lafızların, kendisinden hadis nakledilmeyen sahâbîleri işaret ettiği görülmektedir. Başka bir deyişle İbn Ebî Hâtim, hadis ilmiyle ve rivayetiyle meşhur olmayan sahâbîler için cehâlet lafızlarını kullanmaktadır. Nitekim o cehâlet kavramının iki teknik formu olan "لا أعرفه" ve "مجهول" kullanımları yerine, söz konusu isimlerden hadis nakledilmediğine işaret eden "لا أعلم روي", "لا يُروى عنه العلم", "لا أعلم له رواية", "لا أعلم روي عنه شيء", "لا أعلم له رواية" gibi ifadeleri tercih etmiştir. Yine Ebû Hâtim ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin kullanımlarında da meçhul olduğu söylenen sahâbîlerin hadis rivayetiyle meşul olmadıkları veya bununla öne çıkmadıklarını belirten ifadeleri görmek mümkündür.<sup>21</sup> Dolayısıyla bu kullanımlar, hadis rivayetiyle uğraşmayan sahâbe ile ilgilidir. Bu da cehâlet kavramının kullanım alanlarından sadece birine işaret etmektedir.

Ebû Hâtim'in sahâbe tabakasına mensup bir râvinin meçhul olduğunu ifade ederken, söz konusu sahâbînin hadis rivayetiyle meşgul olmadığını kastettiği anlaşılmaktadır.<sup>22</sup> Bununla birlikte o, bir sahâbinin meçhul olduğunu ifade etmek üzere "مجهول" ve "لا أعرفه" ifadelerini kullanmıştır.<sup>23</sup> Sayıca az olmayan bu kullanımlar aynı zamanda râvinin meçhullüğünü ifade etmede kullanılan teknik formlardır. Ebû Hâtim'in söz konusu tavrının izahını İbn Hacer'de görmek mümkündür. Zira o, Ebû Hâtim'in cehâletle nitelendirdiği sahâbe tabakasındaki kimselerle râvinin adâletinin bilinmediğini değil, tâbîn tabakasından hiç kimsenin kendisinden hadis nakletmediği

<sup>21</sup> Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371), 3/254, 492, 4/308, 421, 5/333, 8/445.

<sup>22</sup> Ebû Hâtim'in sahâbe hakkında kullandığı cehâletle ilgili tabirlerle sahâbenin hadis rivayetiyle tanınmadığını kastetmesine dair benzer bir görüş için bk. Yücel, "Cehâletü'r-Râvî ve İlgili Terimler", 151.

<sup>23</sup> Ebû Hâtim'in meçhul râvi ile ilgili teknik lafızları sahâbe hakkında kullandığı örnekler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/360, 398, 508, 521, 545, 3/84, 94, 96, 105, 243, 254, 3/303, 309, 400, 401, 520, 527, 4/447, 449, 453, 5/27, 116, 7/95, 169, 8/255, 279, 282, 428, 9/22, 240, 435.

bedevîlerin kastedildiğini ifade etmektedir.<sup>24</sup> Bununla birlikte İbn Hacer, bu durumu sonraki dönemlerde tayin edilen meçhul kullanımının bir istisnası olarak açıklamaktadır. Diğer taraftan cehâletle nitelenen sahâbî râvilerin yalnızca %20'sinin öğrencisinin zikredilmesi, İbn Hacer'in sahâbenin meçhullüğü hakkındaki bahsi geçen yorumu ile de örtüşmektedir.<sup>25</sup> Ayrıca mezkûr râvilerden bir kısmının Habeşistan'a hicret eden, Bedir'e iştirak eden, diğer bölgelerden gelen heyetlerde yer alan kimseler ve bedeviler olduğunun açıkça ifade edilmesi de İbn Hacer'in görüşünü teyit eder niteliktedir.<sup>26</sup> Netice itibarıyla Ebû Hâtîm, sahâbeden bazı kimseleri meçhul olarak nitelemiş ve bununla da râvinin hadis rivayetiyle meşhur olmayışını kastetmiştir. Bu noktada az hadis nakleden sahâbîlerin meçhul şeklinde nitelenmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak burada kastedilen rivayet etmeyen ya da az hadisi olan her sahâbenin meçhul olduğu değildir. Anlaşıldığı kadarıyla burada hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte hadis rivayetiyle tanınmayan kişiler kastedilmektedir. Zira söz konusu râvi grubunun biyografisi araştırıldığında bu kimseler hakkındaki bilginin kısıtlı olması bunu teyit etmektedir.

Sonuç olarak, sahâbe tabakasının da cehâletü'r-râvi bakımından incelendiği görünmektedir. Bu durumun nedenleri arasında, onların meşhur sahâbîlerden olmamasının yanında hadis rivayetiyle de tanınmaması zikredilebilir. Burada mesele münekkitlerin kendi dönemlerindeki cehâlet yaklaşımı ile ele alınarak sahâbe tabakası ile ilgili kullanımlar anlaşılabilir.<sup>27</sup> Burada meçhullüğün râvi hakkında bir kusur olduğu genellemesinden uzakta meselenin ele alınması önemlidir. Zira ilk üç asırda hakkında bilgi olmayan ve tek râvisi olan kimseyi<sup>28</sup> meçhul olarak niteleme temayülü bulunmaktadır.<sup>29</sup> Nitekim bu çalışmanın üretildiği tarafımızdan hazırlanan tezde, ilk üç asır pratiğinden hareketle meçhul râvi grubunun cerh-ta'dîl bakımından tek bir nitelikte vasfedilemeyeceği ortaya konulmuştur. Sonuç olarak bir ıstılahın müteahhir dönemde kazandığı anlam ile ilk dönem uygulaması arasında bir takım

<sup>24</sup> Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1423), 8/23.

<sup>25</sup> Tablonun geneli için ifade edilecek olursa sadece %17,6'sı sahâbe tabakasındaki meçhullerin öğrencileri tasrih edilmiştir.

<sup>26</sup> İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/508, 521, 545, 3/262, 401, 520, 4/234, 447, 458, 488, 497, 502, 7/95, 8/428, 282.

<sup>27</sup> Berâdeî, Ebû Hâtîm'in sahâbe tabakasındaki râvilerle ilgili meçhul kullanımlarının ıstılahî değil lügavî anlamda olduğu görüşünü İbn Hacer'in konuyla ilgili ifadeleri ile delillendirmiştir. Ancak burada İbn Hacer'in kendi cehâlet yaklaşımı çerçevesinde konuyu ele aldığı dikkatten kaçmış gibi görünmektedir. Abdüssamed b Muhammed el-Berâdeî, *el-Cehâle inde'l-muhaddisin* (Riyad: Darü'l-Asime, 2011), 176.

<sup>28</sup> Burada ricâl ilminde "kendisinden sadece bir râvinin naklettiği kimse" şeklinde niteledirilen vuhdân terimi akla gelebilir. Vuhdânın mahiyeti ve meçhullükle ilgisini detaylı bir şekilde ele alan bir çalışma için bk. Hamâm, *Cehâletü'r-rvât*, 1/224-248.

<sup>29</sup> el-Berâdeî, *el-Cehâleinde'l-muhaddisin*, 89-94.

farklılıkların olduğu yargısının, sahâbe tabakası özelinde meçhul râvi ile ilgili kullanımlar için de söz konusu olduğu söylenmelidir.<sup>30</sup>

### **Tâbiîn, Etbâu't-tâbiîn ve Tebeu'l-etbâ Tabakası**

Sahâbe neslinden sonraki tabakalardaki meçhul râvilerin dağılımın mahiyeti ele alınması gereken bir diğer konudur. Zira tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve tebeu'l-etbâ nesillerinin yaşadığı dönem, hadis tarihi ve rical tenkidi bakımından önemli gelişmelerin yaşandığı zaman dilimine tekabül eder. Bahsi geçen üç tabakada farklı oranlarda yer alan meçhul râvi grubunun varlığı, birtakım meseleler dikkate alınarak yorumlanabilir. Burada, söz konusu üç tabakanın meçhul râvilere göre dağılımı hakkında bilgi verilecek ve bunlardan hareketle, sistematik ricâl tenkidi ve hadis tarihi ile ilgili bazı sonuçlar elde edilmeye çalışılacaktır.

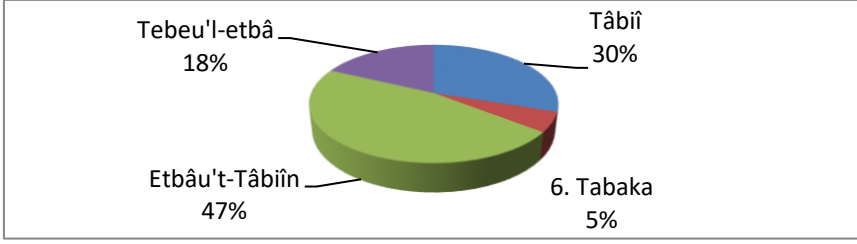
Râvilerin tabakaları, meçhul râvilerin yaşadığı dönemleri belirli bir periyotta görmeye katkı sunar. Bununla birlikte bazı noktaları dikkate alarak yapılan tarihlendirmelerin de varlığına işaret etmek gerekir.<sup>31</sup> Araştırmada, tâbiîn neslinin ağırlıklı olarak yaşadığı dönem, 65-135/684-752 yıllarını kapsarken etbâu't-tâbiîn neslinin çoğunluğunun yaşadığı dönem ise tâbiîn döneminin bir kısmını içine alacak şekilde yaklaşık 135-190/752-806 yıllarını kapsamaktadır. Tebeu'l-etbâ nesli dönemi de 220/816 yılı sonrası kabul edilmektedir. Buna göre yapılan değerlendirmelerde söz konusu tarihler esas alınacaktır.<sup>32</sup> Bu bilgilerin yanında râvi tabakalarının başlangıç ve bitiş zamanı ile ilgili kesin bir bilgi söylemenin zorluğu hatırdta tutulmalı ve yapılacak yorumların takribî bir zaman aralığına dayandığı ifade edilmelidir.<sup>33</sup> Meçhul râvilerin sahâbe tabakası dışındaki dağılımını görmek ve yaşadıkları dönemi ricâl tenkit tarihi açısından yorumlayabilmek amacıyla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır.

<sup>30</sup> Melibârî, mütekaddim ve müteahhir dönem âlimleri arasında öze ilişkin ve yöntem açısından farklılıklar olduğunu öne süren modern araştırmacılarıdır. Sahâbe neslinin meçhullüğü özelinde bu yargının isabetli olduğu ifade edilmelidir. Eserin takdim kısmında yer alan Türkiye'de hadis usûlü çalışmalarında esasa inmenin zarureti ile ilgili Köktaş'a ait tespitler, araştırmamızda elde edilen bulgular ile de teyit edilmektedir. Köktaş'ın tespit ve önerileri ile Melibârî'nin konuya ilişkin görüşleri için sırasıyla bk. Hamza b. Abdullah el-Melibârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, çev. Muhittin Düzenli - Ayhan Ak (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 9-18, 27-68.

<sup>31</sup> Âşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, 99, 109, 111, 112.

<sup>32</sup> Tarihlendirme için bk. Arif Ulu, "Tâbiîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/328; Arif Ulu, "Tebeu't-tâbiîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/217; Âşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, 112.

<sup>33</sup> Ulu, "Tebeu't-tâbiîn", 40/217; Tabakaları ile ilgili bir dönem belirlemenin zorlukları hakkında detaylı bilgi için bk. Teyyim, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn*, 124-134.



**Grafik 6: Sâhabe Neslinden Sonraki Meçhul Râviler**

Grafikte tabaka bilgisi tespit edilen meçhul râvilerin etbâu't-tâbiîn neslinde %47 gibi büyük bir orana sahip olması dikkat çekicidir. Bu durum, hadis öğrenme ve nakletme işinin yaygın olduğu bir dönemin neticesi olarak yorumlanabilir. Söz konusu tabakadaki meçhul râvilerin yaşadığı dönem, aynı zamanda sistematik ricâl faaliyetinin gerçekleştiği bir zaman aralığıdır.<sup>34</sup> Başka bir deyişle meçhul râvi sayısının zirveye ulaştığı dönem, cerh-ta'dîl faaliyetlerinin bilimsel düzeyde icra edildiği döneme tekabül etmektedir.<sup>35</sup>

<sup>34</sup> Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 103-106.

<sup>35</sup> Kuzudişli ve Turhan, meçhul râvilerin tabakalara göre dağılımında araştırmamızdaki sonuçtan farklı olarak Tâbiîn tabakasının en yüksek orana sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bu iki farklı neticenin en önemli sebebi meçhul râvilerin tabaka bilgisi için başvurulan kaynakların farklılığı olmalıdır. Nitekim Kuzudişli, sadece *et-Takrîb* üzerinden meçhul râvileri tespit etmiş ve söz konusu eserde zikredilen tabakalara göre verilerini düzenlemiş görünmektedir. Turhan, İbnü'l-Medî'nin ricâl eserlerinden tespit ettiği meçhul râvilerin tabaka bilgisini İbn Hacer'in tabakalandırma esasına göre düzenlemiştir. Bu araştırmada ise *el-Cerh ve't-tadîl*'de meçhullükle nitelenen râvilerin tabaka bilgisi İbn Hacer'in *et-Takrîb* ve İbn Hibbân'ın *es-Sikât* isimli eserine sıklıkla müracaat edilmiştir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki araştırmada yalnız İbn Hacer'in tertibine göre tabakası tespit edilen meçhul râvilerin dağılımı, Kuzudişli ve Turhan'ın zikrettiği sonuçlarla uyum göstermektedir. Bu oranlar tâbiîn %45, 6. tabaka %15, etbâu't-tâbiîn %32 ve tebeu'l-etbâ %8 şeklindedir. Bu noktada Kuzudişli'nin 6. tabakada kriterlerine göre yer alan 16 meçhul râviyi zikretmediği bu sayının az da olsa oranları etkileyeceği ifade edilmelidir. Ancak bu oranlar tabakaları diğer kaynaktan tespit edilen meçhul râviler ilave edildiğinde değişmektedir. Burada dikkate alınması gereken husus *et-Takrîb*'den tabakaları tespit edilen meçhul râvilerin aynı zamanda *Kütüb-i Sitte* râvileri olmalarıdır. Başka bir deyişle Kuzudişli ve Turhan'ın tespitleri *Kütüb-i Sitte*'deki meçhul râviler üzerinden yapılmış bir değerlendirme gibi durmaktadır. Oysa geride bu eserlere giremeyen ciddi oranda bir meçhul râvi grubu bulunmaktadır. Burada altı çizilmek istenen bir âlimin tabaka sistemine göre yapılan tespitlerde dışarıda kalan meçhul râvi grubunun varlığı ve bunun sonuca etkisinin olma ihtimalidir. Nitekim bu araştırmada dışarıda kalan bazı meçhul râvilerin bir kısmı başka bir kaynak yardımı tespit edilebilmiştir. Nitekim bunlardan kalan bir kısmının tabaka bilgisi tespit edildiğinde sonuçları farklı yönde etkilemesi konunun bu yöndeki hassasiyetini göstermektedir. Bu durum meçhul râvilerin birçok parametresi olduğunu akla getirmektedir. Yine, araştırmada tabakası tespit edilemeyen 993 meçhul râvinin varlığı da mesele ile ilgili bir hüküm ortaya koymanın zorluğunu göstermektedir. Meçhul râvi miktarındaki dağılım farklılığının bir diğer nedeni tabaka bilgisinin izâfililiği olsa da araştırmada sık karşılaşılan bir husus olmamasından hareketle bu güçlü bir ihtimal değildir. Meçhul râvi

Tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn tabakalarına mensup ancak rivâyet faaliyeti ile tanınmayan dolayısıyla âlimler tarafından bilinmeyen kimselerin varlığı, hicrî II. asırda âlimlerin "hadis ilminde maruf olmayan" râviler karşısında bazı ilkeler geliştirmesine neden olduğu söylenebilir. Zira tâbiînin küçüklerinden olan hadis âlimi Süleyman b. Musa'nın (ö. 119/737) Hicaz'dan Zührî (ö. 124/742) ve Atâ'dan (ö. 114/732) Şam'dan Mekhûl'den (ö. 112/730), Irak'tan Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728), Yemen'den ise Tâvûs b. Keysân'dan (ö. 106/725) gelen hadisleri aldıklarını, onlar vasıtasıyla ulaşmayan rivayetleri ise kabul etmediklerini söylemesi, hicrî I. asrın sonundan itibaren hadis rivayetiyle meşhur olduğu bilinmeyen râvilerin de olabileceğine işaret etmektedir.<sup>36</sup> Esasen bu durum grafikte yer alan tâbiîn tabakasındaki meçhul râvilerin varlığı ile de uyumlu görünmektedir.<sup>37</sup>

Burada iki hususun altı çizilmelidir. Bunların birincisi, ilk iki asırda konuya ilke olarak vurgu yapan âlimlerin herhangi bir meçhul tespinin olmadığı, daha sonra da ifade edileceği üzere bu râvilerin III. asır münekkitleti tarafından meçhullükle nitelendirildiğidir. Bu, aynı zamanda ricâl tenkidinin râvilerin tümünü cerh-ta'dîl bakımından değerlendirme düzeyine bir anda gelmediğini gösteren bir tablodur.<sup>38</sup> Özetle ilk iki asırda marufiyet prensibine uymayan ve sistemli hadis rivayetine dâhil olmayan kimseler hakkında III. asır münekkitletine herhangi bir bilginin intikal etmemesi ve bu râvilerle ilgili hükme varılabilecek kadar yeterli verinin olmaması, hicrî III. asırda meçhul râvi anlayışının teşekkülünü netice vermiştir. İkinci husus ise sistemli hadis rivayetine dâhil olmak için gerekli olan hadis meclislerinde yer almak, hadis rivayeti için halka kurmak ve ilmî yolculuk yapmak gibi faktörler râvinin ilim ehline tanınır

---

miktardaki dağılım farklılığının bir diğer nedeni tabaka bilgisinin izâfililiği olsa da araştırmada sık karşılaşılan bir husus olmamasından hareketle bu güçlü bir ihtimal değildir. Söz konusu çalışmalarla araştırmadaki tabaka oranları arasındaki farklılıkla ilgili olarak zikredilebilecek bir diğer ihtimal, İbn Hacer'in hicrî ilk üç asırda meçhullükle nitelenen râvilerin bir kısmını makbul olarak nitelemesidir. Dolayısıyla İbn Hacer'in meçhul ile makbul ayırımından ortaya çıkabilecek meçhul râvi sayısındaki farklılığın oranları etkileyebileceği ihtimal dahilindedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Kuzudişli, "Hadis Araştırmalarında Oryantalist Gelenek ve Motzki", (Harald Motzki'nin *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları* içerisinde), (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 30-31; Halil İbrahim Turhan, *Hicrî III. Asırda Ricâl Tenkidi Ali b. el-Medîni Örneği* (Rize: STS Yayınları, 2019), 108.

<sup>36</sup> Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rifeve't-tarih*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 2/404-405, 410.

<sup>37</sup> Meçhul râvilerle ilgili makalesinde Yücel, Süleyman b. Mûsa'nın da dâhil olduğu tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn nesline mensup âlimlerin benzer ifadelerini ilk dönemden itibaren hadisin bu ilimle uğraştığı bilinenlerden alındığı prensibine örnek olarak zikreder. Ona göre cehâletle ilgili farklı lafızlar, bu özelliğe sahip olan ve olmayan râvileri ifade etmek üzere ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yücel, "Cehâletü'r-Râvi ve İlgili Terimler", 146-147.

<sup>38</sup> Benzer bir tespit için bk. Turhan, *Hicrî III. Asırda Ricâl Tenkidi Ali b. el-Medîni Örneği*, 109.



olmasını da temin etmektedir.<sup>39</sup> Bu kriterleri sağlayamayan kişilerin sistemin dışında kalması ve sonraki nesil münekkitler tarafından meçhullükle nitelenmesi tabîî bir durumdur. Bir diğer deyişle etbâu't-tâbiîn neslindeki meçhul kimselerin sistematik hadis rivayetinin kriterlerini sağlayamayan kişiler olduğu söylenebilir.

Grafikte meçhul râvilerin zirveye ulaştığı etbâu't-tâbiîn tabakası, tâbiîn neslinde izleri görülen "hadis ilminde tanınan kimselerden olma" prensibi ile birlikte değerlendirilmelidir. Etbâu't-tâbiîn neslinin bir kısmının yer aldığı hicrî II. asrın ilk yarısında aynı durumun devam ettiğini, bazı ifadelerden anlamak mümkündür. Abdullah b. Avn'ın (ö. 151/768) "Biz bu ilmi sadece hadis ilmiyle uğraştığı bilinenlerden yazardık" şeklindeki açıklaması, yine Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir'in (ö. 153/770) "Bu ilim hadisçi olarak tanınmayanlardan alınmaz" şeklindeki sözleri, hicrî II. asrın ilk yarısında azımsanmayacak bir oranda meçhul râvilerin bulunduğunu düşündürür.<sup>40</sup> Bununla birlikte meçhul râvilerle ilgili bahsi geçen ölçütlerin oluşmasında, çoğunlukla etbâu't-tâbiîn tabakasındaki tanınmayan kişilerin etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Sistematik ricâl ilminin kurucu münekkidi Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)'ın "Hadisi bu ilmin meşhurlarından alın" ifadesi, bu yoğunlaşma neticesinde ortaya çıkmış zorunlu bir ilke gibi okunabilir.<sup>41</sup> Söz konusu ifade, Irak bölgesinde râvi tenkitini başlatan isim olarak kabul edilen Şu'be'ye meçhul kimselerin isimleri ve rivayetlerinin sıklıkla geldiğini düşündürmektedir. Nitekim ileride detaylı ele alınacağı üzere, meçhul râvilerin bölgesel dağılımında Irâk bölgesinin ilk sırada yer alması da bu düşünceyi teyit etmektedir. Burada hicrî III. asırda meçhul olarak nitelenen kimselerin Şu'be'ye göre de meçhul olduğunu iddia etmek zordur. Ancak Şu'be'nin ifadelerinden hicrî II. asırda hadis rivayetiyle sistemli bir şekilde ilgilenmeyen ve bununla tanınmayan kimselerin varlığı anlaşılabilir. Bu kimselerin ise hicrî III. asır münekkitlerince meçhul olarak addilmesi ihtimal dahilindedir. Şu halde hicrî II. asırda diğer zaman dilimlerine nispetle meçhul râvilerin daha çok olması, Şu'be ve diğer âlimleri harekete geçirmiş olmalıdır. Verilen bilgiler, meçhul râvilerin dönem ve bölge bakımından ilmî hareketliliğin yoğun olduğu hicrî II. asırda meçhul râvilerin münekkitlerin dikkatini çeken ve bir kriter belirlemesine neden olan bir mesele olduğunu göstermektedir.

Hadis rivayetinde, farklı hassasiyetler nedeniyle sahâbe tabakasından itibaren az hadis rivayet eden, hadis meclislerine katılsa da hadis öğretimi ile ilgilenmeyen bir zümre olagelmiştir. Dönem bakımından tâbiîn döneminde ciddi bir söylemi ortaya çıkarmayan bu durum, râvilerin sayıca arttığı ve ricâl

<sup>39</sup> Sistemli hadis rivayetinin önemli unsurları için bk. Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebi İrâdi'l-hadîs*, 31-32.

<sup>40</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/28.

<sup>41</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/28.

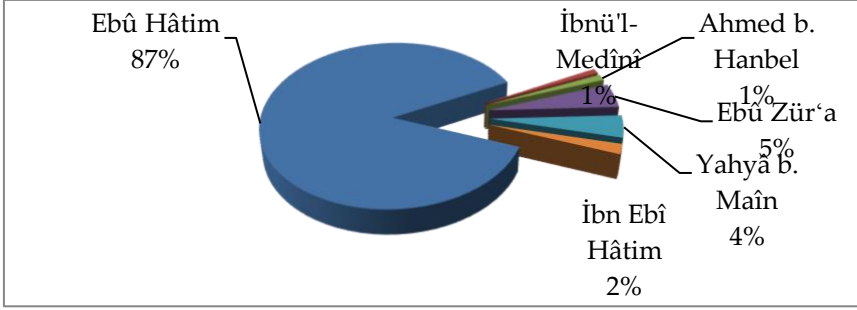
tenkidinde pek çok kriterin belirlendiği hicrî II. asrın ilk yarısında âlimlerin üzerine eğildiği bir meseledir. Sözü edilen dönemde, hadis ilminde öne çıkan isimlerin varlığı ve bu isimler etrafında ciddi ilim halkaları oluştuğu bilinmektedir.<sup>42</sup> Bu noktada az hadis rivayet etmenin ya da kişinin tek bir öğrencisinin olmasının, hicrî III. asr münekkitleri tarafından râvinin meçhul kabul edilme sebepleri arasında yer aldığı hatırlanmalıdır. Ayrıca tâbiîn dönemindeki meçhul râvi sayısının etbâu't-tâbiîn tabakasına doğru yükseliş göstermesinin ardından, tebeu'l-etbâ tabakasında belirgin bir şekilde düşmesi, İmam Şâfiî ile hem ilke hem de değerlendirme düzeyinde yapılan meçhul râvi ile ilgili metodik vurgunun neticesi olarak da yorumlanabilir.

### Münekkitler ve Meçhul Râviler Arasındaki Muâsarât İlişkisi

Bu başlıkta münekkitlerin hicrî ilk üç asırda meçhul olmakla nitelediği râvilerle ilişkisi, çağdaş olmaları bakımından incelenecaktır. Münekkit-tenkit edilen râvi arasındaki muâsarât ilişkisini ortaya koyan bu incelemeyle aynı zamanda ricâl tenkit tarihinde kapalı kalan bazı noktaların açığa kavuşturulması hedeflenmektedir.<sup>43</sup> Cerh-ta'dîl bilgisinin aktarımı ve münekkitlerin cerh-ta'dîl sürecini nasıl işlettiği gibi meselelerin anlaşılmasına katkı sunacak bu tespitlerin alandaki bazı boşlukları kapatması da amaçlanmaktadır. Çalışmanın merkezinde yer alan *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli eser üzerinden yapılan araştırma neticesinde, râvileri meçhul olmakla niteleyen münekkitleri ve meçhul râvi değerlendirme oranlarını göstermek amacıyla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:

<sup>42</sup> Hicrî 2. yüzyılda ricâl tenkidıyla düzenli olarak ilgilenen âlimler için bk. Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk İki Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 115-454; Hicrî 2. asrın ilk yarısında Basra örneğinde hadis halkası olan âlimler için bk. Muhammed Enes Topgöl - Ömer Faruk Maden, "Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi: II. (VIII.) Asrın İlk Yarısı Basra Örneği", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 45 (2021), 47-50, 60-63.

<sup>43</sup> Benzer bir yöntemle, münekkit-râvi ilişkisini merkeze alarak hadis tarihi ve ricâl tenkit tarihi açısından meseleleri ele alan çalışmalara örnek olarak bk. Muhammed Enes Topgöl, "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiîlik İthamları -Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55 (2018), 52-77; Halil İbrahim Turhan - İsmail Kurt, "En Az Bir Münekkit Tarafından Yalancılıkla Tenkit Edilen Hicrî İlk İki Asırdaki Râvilerin İncelenmesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (27 Mart 2021), 191-204.



**Grafik 7: Râvileri Meçhul Olmakla Niteleyen Münekkitler**

Grafikte görüldüğü üzere râvileri meçhul olmakla niteleyen münekkitler hicrî III. asrın önemli isimleridir. Hicrî II. asırda meçhullerin yok denecek kadar az tespit edilmesi dikkat çekicidir. Daha önce de temas edildiği üzere hicrî II. asırda bu tespitlerin yok denecek kadar az olması meçhul râvilerin yokluğu anlamına gelmemelidir. Meçhul râvilerin çoğunun hicrî III. asır cerh-ta'dîl bilginleri tarafından tespit edilmesi söz konusu asrın ricâl ilminin kemâl safhası olma özelliği ile uyum arz eder. Hicrî II. asırda ricâl tenkiti ilmî bir yapıya kavuşmuş olmasına rağmen meçhul râvilerin neredeyse tamamını III. asır münekkitleri tespit etmiştir.<sup>44</sup> Bu durum, sistemin tüm râvileri birden ele almadığı, tedricî bir seyir izlemesi ile ilgili olmalıdır. Burada, İbnü'l-Medîni (ö. 234/848-49), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi hicrî III. asrın ilk yarısındaki münekkitlerle Ebü Zür'a (ö. 264/878), Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) gibi III. asrın son yarısındaki münekkitlerin meçhul râvilerle muâsarat ilişkisi, daha önce ele alınan meçhul râvilerin tabakalara göre dağılımı göz önünde bulundurularak incelenecektir.

Grafikteki sonuçlara göre iki farklı nesil münekkit grubunun meçhul râvileri değerlendirdiği görülmektedir. Buna göre İbnü'l-Medîni, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi ricâl münekkitleri ilmî hayatının bir kısmını hicrî II. asrın son yarısında geçirmiş, etbâu't-tâbiîn tabakası ile aynı dönemde yaşamış ve söz konusu tabakaya mensup münekkitlere öğrencilik etmiştir. Üçüncü nesil ricâl münekkitleri olarak kabul edilen bu isimler, sahâbe ve tâbiîn neslini görmemiştir.<sup>45</sup> Ebü Zür'a ve Ebû Hâtim gibi âlimler ise bahsi geçen münekkitlere öğrencilik etmiş, tebeu'l-etbâ tabakası ile muâsır olan dördüncü nesil ricâl münekkitleridir. Dördüncü nesil münekkitlerin doğum ve vefat tarihleri dikkate alındığında ilk iki nesli görmemiş, etbâu't-tâbiîn neslinin çoğunu görmemekle beraber bir kısmına yetişmiş olması da muhtemeldir. İbn Ebî Hâtim ise hoca-talebe ilişkisi bakımından bir sonraki kuşağa dâhil edilebilecek

<sup>44</sup> Hicrî ilk iki asırda ricâl tenkitini icrâ eden münekkitler için bk. Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu Ve Gelişimi*, 487-728.

<sup>45</sup> Sistematik olarak icrâ edilen ricâl tenkit tarihinde hoca-talebe ilişkisini esas alarak yapılan genel bir sınıflandırma için bk. Turhan, *Hicrî III. Asırda Ricâl Tenkidi Ali b. el-Medîni Örneği*, 19-20.

bir ricâl âlimidir. Bu bilgiler ışığında üçüncü ve dördüncü nesil ricâl âlimlerinin görme imkânı olmadığı sahâbe ve tâbiîn tabakasına mensup kişileri meçhul olmakla nitelediği söylenmelidir. Meçhul râvilerin yoğunlaştığı etbâu't-tâbiîn tabakasındaki râvi grubu ile üçüncü nesil münekkitlerin muâsır olması kuvvetle muhtemeldir. Buna karşın meçhul râvilerin çoğunu tespit etme özelliğini haiz Ebû Hâtim gibi münekkitlerin de yer aldığı dördüncü nesil münekkitlerin söz konusu tabaka ile muâsır olma ihtimali neredeyse yok gibidir.

Grafikteki veriler göz önünde bulundurulduğunda, hicrî III. asır ricâl âlimlerinin muhtelif tabakalardan görme ihtimali olmadıkları kişileri meçhul olmakla niteledikleri anlaşılmaktadır. Bu ise râvilerin cerh-ta'dîl durumlarını tespit etme ameliyesinin genellikle o râvilerle çağdaş olan münekkitler tarafından gerçekleştirildiği yargısı ile örtüşmemektedir.<sup>46</sup> Bu noktada münekkitlerin râvinin tanınmadığı hükmüne nasıl vardığı sorusu önem kazanmaktadır. Akla gelebilecek ihtimallerden birisi, hoca-talebe ağı sayesinde münekkitlerin râvinin meçhul olduğu bilgisini edindiğidir. Ancak münekkitlerin bu durumla ilgili açık bir kanaat belirtmemesi ve araştırma kapsamındaki meçhul râvi biyografilerinde münekkidin kendisi dışında herhangi bir münekkide atıfta bulunmaması gibi hususlar bu ihtimali zayıf kılmaktadır. Burada münekkitlerin râvinin meçhul olduğu bilgisini bir üst nesilden veya kendisi dışındaki otoritelerden öğrenmiş olacağı görüşünü, hicrî III. asır münekkitlerinin kim olduğunu beyan etmediği birtakım kimselere farklı lafızlarla az da olsa atıfta bulunması desteklese de güçlü bir çıkarım yapabilmek için daha fazla ve daha açık karinelere ihtiyaç olduğu belirtilmelidir. Diğer bir ihtimal ise münekkidin bu süreci bir takım verilere dayanarak kendi içtihadı ile işletmesidir. Bu durumda münekkit, hakkında cerh-ta'dîl bilgisi bulunmayan râvi hakkında rivayet malzemesine dayanarak meçhul hükmü vermiş olmalıdır. Meçhul râvileri İbnü'l-Medîni özelinde ele alan Turhan'ın benzer duruma ilişkin kanaati, hicrî III. asrın geneline teşmil edilebilecek güçlü çıkarımlar olması ve bu çalışmadaki bulgular ile örtüşmesi nedeniyle burada zikredilmelidir:

“Cerh-ta'dîl ilminin olgunlaşma dönemi olarak kabul edilebilecek olan III. (IX.) asırdaki münekkitlerin, önceki münekkitler tarafından yapılmayan önemli bir iş yükünü üstlendikleri belirtilmelidir. İbnü'l-Medîni'nin de içerisinde yer aldığı bu grubun, hicrî ikinci asrın münekkitlerince değerlendirilmeyen râvileri cerh-ta'dîl ederken kullanacakları en önemli malzeme rivayetlerdir. Ancak bu râviler, bir-iki

<sup>46</sup> Çoğunluğa göre râvinin adâletini tespitini kendisiyle muâsır olan münekkitlere dayandığı ile ilgili görüş hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed Mustafa el-A'zami, *Menhecü'n-nakdinde'l-muhaaddisîn: Neş'etuhu ve târihuh* (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1410), 42-49; Rivayet-râvi ilişkisi çerçevesinde bu görüşü de ele alarak erken dönem ricâl tenkit metodunu inceleyen bir çalışma için bk. Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Râviye: Cerh-ta'dîl hükümleri nasıl oluştu?* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 35-178.

öğrencisi ve az rivayeti olması sebebiyle değerlendirilmeye tabi tutulması oldukça zor olan bir kesimdir. Bu kadar az bir veriden hareketle râvi hakkında küllî bir yargıda bulunmanın zorluğu bu kişilerin meçhul olarak değerlendirilmesini gerektirmiştir.”<sup>47</sup>

Turhan'ın ifadesi, İbnü'l-Medînî özelinde varılan yargıları içerse de, bu araştırmada tespit edilen diğer münekkitlerin gerek çağ gerekse ele alınan temadaki birliktelik gibi pek çok noktada kendisinin merkeze aldığı veriler ile benzerlik göstermesi, hicrî III. asır ricâl âlimlerinin meçhul râvi özelinde ricâl tenkit yöntemi ve cerh-ta'dîl bilgisinin intikali gibi meselelerin anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Sonuç olarak münekkit muâsırı olmadığı râvi ile ilgili, hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl bulunmaması ve kişinin az rivayeti veya az öğrencisi olması nedeniyle meçhul hükmüne varması kuvvetle muhtemeldir.<sup>48</sup>

### Meçhul Râvilerin Bölge/Şehir Esasına Göre Dağılımı

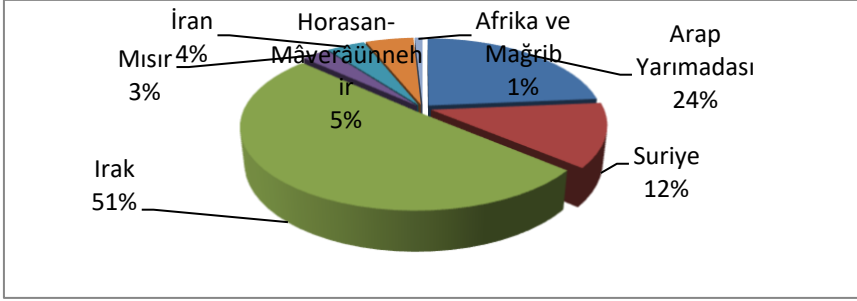
Meçhul râvi biyografilerinde yer alan her bir bilginin, râvinin kimliğinin netleşmesine yardımcı olduğu bilinmektedir. Bölge ve şehir bağlamındaki bilgiler de meçhul râvi meselesine çeşitli yönlerden katkı sunabilir. Bunun için meçhul râvi biyografilerinde yer alan nisbelerin yanı sıra Buhârî, İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer gibi âlimlerin, râvinin bölgesine ilişkin yaptığı açıklamalar da esas alınmıştır. Meçhul râvilerin bölge ve şehirleri, nisbeler ve âlimlerin açıklamaları üzerinden takip edilebilir. Yine meçhul râvilerin yoğunlaştığı bölgeler, hadis tarihiyle birlikte yorumlanıp farklı çözümlemelere kapı aralayabilir.<sup>49</sup> Genel tabloyu görebilmek amacıyla *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli eserde yer alan 480 meçhul râviden oluşan bir örneklem grubu hazırlanmıştır. Tabaka ayrımı gözetmeksizin yalnızca bölge dağılımı dikkate alınarak elverişli örneklem yöntemi seçilen meçhul râvi grubu için hazırlanan grafik aşağıdaki gibidir:<sup>50</sup>

<sup>47</sup> İbnü'l-Medînî özelinde benzer bir süreci ortaya koyan çalışma ve Turhan'ın tespiti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Turhan, *Hicrî III. Asırda Ricâl Tenkidi Ali b. el-Medînî Örneği*, 109.

<sup>48</sup> Topgül, erken dönem münekkitlerinin rivayet sayılarına vurgu yaparak vardıkları hükümlerin varlığını, râvinin cerh-tadîl durumunun rivayet merkezli tespit edildiğini gösteren en önemli verilerden biri olarak kabul eder. Konu ile ilgili örneklere temas ettikten sonra râvinin meçhul olarak nitelenmesinde neredeyse tamamen isnâdlar üzerinden bir süreç işletildiği neticesine varır. Ayrıntılı bilgi için bk. Topgül, *Rivayetten Râviye*, 135-138.

<sup>49</sup> Biyografik malumat olan nisbelerin erken dönem hadis tarihine ilişkin bazı meseleleri aydınlatacak önemli veriler olduğuna dikkat çeken örnek bir çalışma için bk. Muhammed Enes Topgül, “Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Dîvân XXII/42* (2017), 1-31.

<sup>50</sup> Örneklemede yer alan râviler, *el-Cerh-ve't-ta'dîl* isimli eserde nisbesi zikredilen kimselerden oluşmaktadır.



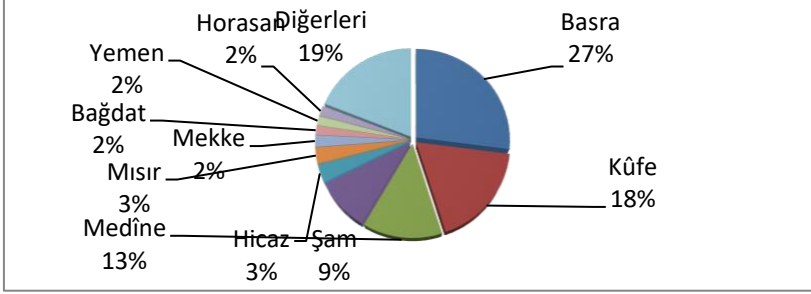
**Grafik 8:Meçhul Râvilerin Bölgelere Göre Dağılımı<sup>51</sup>**

Grafikte meçhul râvilerin sırasıyla Irak Bölgesi, Suriye Bölgesi ve Arap Yarımadası'nda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu veri, erken dönemde söz konusu bölgelerdeki ilmî hareketliliğin bir neticesi olarak düşünülebilir. Zira Mısır, Horasan-Mâveraünnehir ve İran'da daha az oranda meçhul râvinin bulunması da söz konusu bölgelerdeki şehirlerin, ilgili dönemde ilim merkezi olarak öne çıkmamasıyla ilişkilidir. Buna göre râvinin meçhullüğünün dönemin ilim merkezlerinden uzak, kenarda kalmış bölge ve şehirlerden ziyade ilmî hareketliliğin aktif olduğu bölgelerde ortaya çıkan bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Râvilerin bölgelere göre dağılımında farklılık olduğu gibi aynı bölgenin şehirleri arasında da meçhul râvilerin muhtelif oranlarda yer aldığı, bir şehirde yoğunlaşan râvilerin diğer şehirde ise yok denecek kadar az olduğu bazı durumlara dikkat çekilmelidir. Buraya kadar meçhul râvilerin bölgelere göre dağılımı ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. Bu noktada coğrafya-hadis rivayeti ilişkisini netleştirmek, aynı bölgenin farklı şehirlerindeki meçhul râvilerin yoğunluğunu görmek ve bu durumun muhtemel sebeplerini yorumlayabilmek amacıyla meçhul râvilerin dağılımında aktif rol oynayan şehirlerin tespiti önem kazanmaktadır. Araştırmanın bu kısmında,

<sup>51</sup> Grafik hazırlanırken İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis isimli çalışma ve İslam Ansiklopedisindeki Abbâsî Hilâfeti'nin en geniş sınırlarına işaret eden harita esas alınmıştır. Bölge tasnifi ve isimlendirmesinde Sandıkçı'nın çalışmasından istifade edilmiştir. Buna Göre; Basra, Kûfe, Bağdat, Vâsıt, Rakka, Musul Irak şeklinde, Aden, Hadramût, Hicaz, San'a, Mekke, Medîne, Yemen, Yemâme Arap Yarımadası şeklinde, Şam, Dimaşk, Humus, Filistin, Halep, Misis, Remle Suriye şeklinde, Herat, Horasan, Merv, Belh, Nisâbur, Serahs, Semerkant, Sicistan, Harezmi, Horasan-Mâveraünnehir şeklinde, İsfahan, Dinever, Hemedân, Kirman, Hûzistan İran şeklinde, Mağrib ve İfrikiye-Mağrib-Afrika şeklinde tabloya yansıtılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. S. Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 576; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/33.

cehâletle nitelenen râvilerin, şehir düzeyinde dağılımını göstermek amacıyla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:



**Grafik 9: Meçhul Râvilerin Şehirlere Göre Dağılımı**

Grafiğe göre meçhul râvilerin yoğun olduğu şehirler sırasıyla Basra, Kûfe, Medîne ve Şam'dır. Bunun haricindeki şehirlerdeki meçhul râvi oranları ise birtakım çıkarımlara imkân verecek ölçüde değildir. Meçhul olmakla nitelenen 480 râvinin 133'ü klasik kaynaklarda el-Basrî, 89'u el-Kûfî, 66'sı el-Medîni nisbesiyle anılmıştır.<sup>52</sup> Söz konusu şehirler erken dönemde hadis rivayetini büyük ölçekte üstlenmekle bilinmektedir.<sup>53</sup> Esasen bu bilgiler meçhul râvilerin genellikle dönemin ilim merkezlerinde yoğunlaştığını gösterir. Irak bölgesinin iki önemli ilim merkezi olan Basra ve Kûfe ise tüm şehirlerarasında öne çıkmaktadır.

Meçhul râvilerle ilgili bazı ilkeleri açıklayan münekkitlerin varlığı, dönemin en etkili ilim merkezlerinde yoğunlaşan meçhul râvilerin bir tezahürü olarak okunabilir. Zira, bu şehirler arasında yer alan Basra ve Kûfe gibi şehirler, hadis rivayetinde ve ricâl tenkit ilminde önemli rol oynayan isimlere aynı zamanda ev sahipliği yapmıştır. Kûfe'den sonra Basra'ya yerleşen Şu'be'nin hicrî II. asrın ilk çeyreğinde meçhul râvilerin yoğun olduğu bu iki şehirde söz konusu râvi profili ile karşılaşması kuvvetle muhtemeldir. Onun "Hadisi bu ilmin meşhurlarından alın." ifadesi, meçhul râvilerin yoğunlaştığı bu şehirlerde bir önlem alma çabasını ihsas ettirmektedir. Burada hadis ilmiyle meşhur olmamakla dönemin ilmî yapısı da dikkate alınarak, rivayeti az, hadis rivayeti ile özel bir disiplin olarak ilgilenmeyen kimselerin kastedildiği söylenebilir.

<sup>52</sup> En az bir münekkit tarafından meçhullükle nitelenen 1860 râvi arasında nisbesi tespit edilemeyenler olmakla birlikte, eserde nisbesi zikredilen meçhuller de bulunmaktadır. Bu grafiğe veri teşkil eden meçhul râviler nisbesi *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli eserde zikredilen râvilerdir. Sayıca fazla olmasa da bazı râvilerin birden fazla şehir ve bölgeye nispet edildiği görülmüştür. Bu durumda her iki nisbe de grafiğe yansıtılmıştır.

<sup>53</sup> İlk 150 yılı bölge esaslı rivayet dağılımına göre inceleyen Akgün, sahâbe döneminde sırasıyla Medîne, Kûfe, Şam, Basra, Mekke, tâbiîndöneminde ise sırasıyla Medîne, Kûfe, Basra, Mekke ve Şam'ın hadis rivayetine katkı sunduklarını tespit etmiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Hüseyin Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası (hicri ilk 150 yıl)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 185-186.

Yine, meçhul râvi tercemelerindeki râvinin öğrencilerinin sadece kendi bölgesinden olduğuna dair tespitler, söz konusu râvilerin rivayet ağında yerelliği aşamağını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. el-Basrî nisbesiyle anılan bir râvi ile ilgili “Ondan Basralılar nakletti.” veya el-Kûfî nisbesiyle anılan bir meçhul râvi hakkında “Ondan Kûfeliler nakletti.” gibi ifadeler kullanılması sık rastlanılan bir durumdur.<sup>54</sup>

Meçhul râvilerin tercemelerinde yer alan nisbeler üzerinden erken dönemde ilim merkezleri ve meçhul râvi hareketliliği hakkında değerlendirme yapmak mümkündür. Tâbiîn tabakasında meçhul râvilerin çoğunluğunun el-Basrî ve el-Kûfî nisbesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu iki şehirdeki meçhul râvi yoğunluğu tabaka ilerledikçe aynı doğrultuda artış göstermektedir. Basra ve Kûfe arasındaki bu oranın sonraki nesil olan etbâu't-tâbiîn tabakasında devam etmesi, bahse konu olan bu iki şehrin meçhul râvi bakımından yorumlanmasına ihtiyaç hissettirmektedir. Bu şehirlerde tebeu'l-etbâ tabakasında meçhul râvilerin miktarında düşüş yaşanması, genel tablo ile uyum arz etmektedir.

Hadislerin tedviniyle sistemli hadis rivayetine geçilen hicrî II. asrın ilk yarısında kişilerin hadisleri sadece ders halkalarında nakledilmesi beklenmektedir. Yine hadislerin yayılması için ders halkası kurması bu ilimle sistemli olarak ilgilenilmesinin bir diğer şartıdır. Râviyi tanınır kılan en önemli unsurlardan bir diğeri ise hadis için yapılan ilmî yolculuklardır.<sup>55</sup> Sistemli hadis rivayeti ile ilgili bu şartlar râviyi hadis ilminde tanınır kılmaktadır. Sistemli hadis rivayetinde öne çıkan bahse konu olan şartları sağlamayan kişiler isnad zincirlerinde pek fazla yer almamaktadır. Bu kimselerin Basra ve Kûfe'den olması da grafikte uyum arzetmektedir. Dönemin ilmî yapısı dikkate alınarak her tabaka için farklı anlamlar ihtiva eden az hadisi olma durumu, erken dönem münekkitleti için râviyi cehâletle niteleme ile sonuçlanmıştır. Tabiîn tabakası özelinde ifade edilecek olursa, iki şehrin ilmî yapısı ve hareketliliği bakımından mesele izah edilebilir. Nitekim ilk iki asır için ifade etmek gerekirse Basra Kûfe'ye nazaran hadis ilminin dar bir çevrede ve rivayet işinin de az yapıldığı bir şehir görünümündedir.<sup>56</sup>

<sup>54</sup> el-Cerh ve't-ta'dîl isimli eserde meçhul olmakla nitelenip İbn Hibbân tarafından öğrencilerinin kendi bölgesinden olduğuna dair tespitlere örnek olmak üzere bk. EbûHâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393), 5/158, 6/51, 6/353, 7/244, 8/138, 8/429.

<sup>55</sup> Sistemli hadis rivayetinin temel özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 103-106.

<sup>56</sup> Konuyla ilgili çalışmada Snobar, Basra'nın bu ilmî bakımından geri planda durmasını şehrin askerî yapısı, sahâbilerin ilmî şahsiyetleri, tâbiîn tabakasının hadis rivayetine yaklaşımı gibi nedenlerle izah edip bunun neticesinde az rivayeti olan râviprofilinden bahsetmektedir. Yine sahâbeden hadisleri sonraki nesle aktaracak güçlü bir ilim halkası olmadığını ifade eden yazar, ilmin dar bir çevrede ve aile içerisinde intikal eden boyutuna dikkat çekmektedir. Ayrıntılı bilgi



Hicrî ilk asırda Basra'da hadis ilminin geniş bir çevrede icrâ edilmemesi ve hadis rivayeti ile çoğunlukla ilgilenilmemesi nedeniyle isnadlarda yer alan ve az hadis nakleden râviler olup sonraki asır münekkitlerince cehâletle nitelenmesine neden olduğu söylenebilir. Sonraki tabakalarda devam eden bu durum, râvilerin sistemli hadis rivayetine geçememesi şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu ihtimalin daha güçlü bir hale gelebilmesi için Basra özelinde, daha detaylı çalışmalara ihtiyaç duyduğu açıktır.

Meçhul râvilerin yoğunlaştığı ikinci şehir ise Kûfe'dir. İlmî hareketliliğin yoğun olmasına rağmen az hadis rivayeti bu bölge râvileri için de söz konusudur. Irak bölgesinin hadis tarihi bakımından ikinci önemli şehri olan Kûfe'nin, meçhul râvi bakımından bu özelliği dikkate alınmalıdır. Başka bir deyişle, az hadisi olma ile râvinin cehâletle vasfedilmesi arasındaki ilişki, Kûfe'deki meçhul râvi yoğunlaşmasını izah edebilir.

Şehirlerin hadis ilmîne dair faaliyetlere sahne olmaya başladıkları dönem, kuruluşları ve inşa edilme amaçları gibi faktörler, meçhul râvilerin bazı bölge ve şehirlerde ilk tabakalarda yer almamasını açıklayabilir. Örneğin, önemli bir ilim şehri olan Bağdat'ta tâbiîn tabakasında meçhul râvinin görülmemesi, şehrin kuruluş tarihi (145-149/762-766) ile uyum göstermektedir.<sup>57</sup> Bu durum, Bağdat'ın meçhul râvi yoğunluğu bakımından oldukça geri planda kalmasının da muhtemel nedenleri arasında zikredilebilir. Yine hicrî II. asırdan itibaren ilmî hareketlilik bakımından ivme kazanan Merv, Herat ve Belh şehirlerindeki meçhul râvilerin etbâu't-tâbiîn tabakasından başlaması da benzer şekilde izah edilebilir. Bir askerî merkez olarak kurulan Vâsit şehrinde ilmî hareketliliğin hicrî II. asırda başlaması, meçhul râvilerin etbâu't-tâbiîn tabakasından itibaren görülmesinin sebepleri arasında zikredilebilir.

## SONUÇ

Hicrî ilk üç asırda meçhul olmakla nitelenen râvilerin muhtelif açılardan incelenmesi meçhul râvilerin gelişim seyrinin takibi, münekkitlerin râvileri cehâletle nitelerken izledikleri metot hakkında birtakım çıkarımlara imkân vermektedir.

Münekkidlerin meçhul olmakla nitelediği râviler, sahâbe tabakasından itibaren farklı oranlarda tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve tebeu'l-etbâ tabakalarında yer almaktadır. Sahâbe tabakasında meçhul olmakla nitelenen kişilerin varlığı, müteahhir dönem

---

için bk. AhmadSnobar, "Medresetü'l-Basratı'l-Hadîsiyyefi'n-Nisfî'l-Evvel min'l-Karnî'l-Evvel el-Hicrî: Dirâsetün fi Esbâbi't-T'ahhür el-'İmî 'an Medresetü'l-Kûfe", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2020), 433-485.

<sup>57</sup> Bağdat'ın kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme*, ed. İsmail Safa Üstün (İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyumu, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 1/39-54.

hadis usûlü âlimlerinin ortaya koyduğu râvinin meçhul olmasının bir kusur olma niteliğinden çok, hadis rivayet işiyle özel olarak ilgilenmeyen veya bununla tanınmayan bir kimse olma gibi meselenin teknik yönüne işaret eden anlamı doğrulamaktadır. Bu da hadis usulünde birçok konu ve kavram için geçerli olan müteahhir-mütekaddim farklılığın meçhul râvi için de geçerli olduğunu göstermektedir.

Etbâu't-tâbiîn tabakasında meçhul râvilerin en yüksek düzeyde görülmesi ise ricâl tenkit ilminin sistematik bir niteliğe kavuşması ile yakından ilgilidir. Söz konusu dönem râvi sayılarının sayıca arttığı, hadis bilginlerinin ilim halkalarında bu ilmi icra ettiği ve ricâl tenkidinde pek çok kriterin yanında râvinin hadis ilminde tanınmaması ile ilgili esasların vurgulandığı bir zaman dilimidir. Bu noktada az hadis rivayet etmenin ya da kişinin tek bir öğrencisinin olmasının, hicrî III. asır münekkitleri tarafından râvinin meçhul kabul edilme sebepleri arasında yer aldığı hatırlanmalıdır. Bunun yanında bazı meçhul râvilerin hadis rivayetinde yerelliği aşmadığını ihsas ettiren ifadeler de bu râvi grubunun sistematik hadis rivayetine dâhil olmadığını teyit etmektedir. Buradan hareketle etbâu't-tâbiîn neslindeki meçhul râvilerin sistematik hadis rivayetine uyum sağlayamamış kimseler olduğu söylenebilir. Etbâu't-tâbiîn dönemindeki meçhul râvi sayısının, tebeu'l-etbâ tabakasında belirgin bir şekilde düşmesi, hicrî II. asırda vazedilen ilkelerin makes bulması ve ricâl tenkit ilmînin olgunlaşması olarak yorumlanabilir.

Meçhul olmakla nitelenen râvî ve onu tenkit eden münekkitle arasındaki muâsarât ilişkisi hem râvinin yaşadığı dönemde hem de bu dönemden çok sonra değerlendirildiğini göstermektedir. Meçhul râviler ve münekkitler arasındaki muâsaratla ilgili oran -net olmasa da- münekkitlerin yaşadığı zaman dilimi ve râvilerin tabakaları merkeze alınarak ve daha çok rivayet malzemesi üzerinden tespit edilmiştir. Başka bir deyişle hicrî III. asır ricâl münekkitleri bu süreci "analiz/çözümleme sonucu elde edilen veriler" ışığında etkin bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu sonuç, râvilerin cerh-ta'dîl durumlarının genellikle kendileriyle aynı dönemde yaşamış âlimler tarafından tespit edildiği yargısı ile örtüşmemektedir. Bununla birlikte genel olarak hicrî III. asır münekkitleri tarafından tespitlerin yapıldığı görülmektedir. Bu, ricâl tenkidinin kemâl dönemine hicrî III. asırla birlikte ulaştığı tespiti ile uyumlu bir görüntüdür.

Araştırma kapsamında incelenen râvilerin bölge olarak hadis rivayeti açısından en canlı ilim merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölgeler arasında öne çıkan Irak, Arap Yarımadası ve Suriye havzasıdır. Şehir düzleminde zikredilecek olursa meçhul râvilerin Basra, Kûfe, Medîne ve Şam şehirlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sonuç, meçhul râvilerin hadis rivayet sisteminde ilim havzalarında sık karşılaşılan bir mesele olduğunu göstermektedir. Teorik olarak meçhul râvilerin

ilim merkezlerinden uzak, tanınmayan kimseler olması yargısını dışlamamakla beraber geneli ifade eden tablonun bu olmadığına altı çizilmelidir. Bu tablo, bölgelerde hadis ilminin icra edilme şekli ve münekkitlerin bunun dışında kalan kimseleri sisteme dâhil etmeme çabası ile uyum arz etmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında meçhul râvi meselesinin hadis rivayetinin sistematik olduğu dönem ve hadis tarihinde etkin rol oynayan ilim havzaları ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Çalışmada meçhul râviler farklı açılardan ana hatları ile analiz edilmiştir. Bahse konu olan unsurlar ile meçhul râviler arasındaki ilginin mahiyetini anlayabilmek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Yine, tabaka ve bölge dağılımındaki oran farklılıkların etkenlerini görmek amacıyla detaylı araştırmalar yapılabilir.

**KAYNAKÇA**

- Akgün, Hüseyin. *Hadis Rivâyet Coğrafyası (Hicri ilk 150 yıl)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Âşıkkutlu, Emin. *Ricâl İlmine Giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1. Basım, 2007.
- Avcı, Casim. "Nisbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/142-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- A'zami, Muhammed Mustafa el-. *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn: Neş'etuhu ve târîhuh*. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1410.
- Başaran, Selman. "el-Cerh-ve't-ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Berâdeî, Abdüssamed b Muhammed el-. *el-Cehâle inde'l-muhaddisîn*. Riyad: Darü'l-Âsime, 2011.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsar*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 15 Cilt. Karaçi: Câmîatü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1412.
- Cüdey', Abdullah b. Yûsuf el-. *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı: Çeşitleri- Özellikleri-Faydalanma Usulleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 6. Basım, 2008.
- Erul, Bünyamin. "'Cehâletü'r-Râvî' Açısından Sahâbînin Durumu". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-Sahâbe Kimliği ve Algısı*, ed. Ömer Faruk Akpınar. 167-184. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2013.
- Fesevî, Ya'küb b. Süfyân b. Cüvvân el-. *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-tarih*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- Gavrî, Seyyid Abdülmacid el-. *Mu'cemü'l-mustalâhâtî'l-hadîsiyye*. Dımaşk: Darü'l-Kesir, 1428.
- Hamâm, Abdülcevâd. *Cehâletü'r-ruvât ve eseruhâ fi kabûli'l-hadisi'n-nebevî: dirâase te'sîliyye tatbikiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2015.
- Hüseyin Hammâd, Nâfiz. "İlmü Tabakâtî'l-Muhaddisîn Musannefât ve Menâhic" *Mecelletü Câmîatü'l-Ezher* 12/2 (Temmuz 2010), 221-270.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 7 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1423.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1434.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *Kitâbü's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393.
- Keskin, Yusuf Ziya. "İbn Ebî Hâtîm (v. 327/938) ve 'el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2001), 5-29.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebi İrâdi'l-hadîs*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Melîbârî, Hamza b. Abdullah el-. *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*. çev. Muhittin Düzenli - Ayhan Ak. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Motzki, Harald. *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları* -. çev. Bekir Kuzudişli. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2011.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemiyetü ecnâsîhi*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1431.
- Özçelik, Fikret. *İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017.
- Sandıkçı, S. Kemal. *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- Snobar, Ahmad. "Medresetü'l-Basrati'l-Hadîsiyye fi'n-Nısfî'l-Evvel min'l-Karnî'l-Evvel el-Hicrî: Dirâsetün fi Esbâbi't-T'ahhür el-İmî 'an Medreseti'l-Kûfe". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 433-485.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevî*. thk. Târık İvadullah Muhammed. Riyâd: Darü'l-Âsime, 1424.
- Teyyim, Es'ad Salim. *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn: ehemmiyyetuhû ve fevâiduhû*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.

- Topgöl, Muhammed Enes. "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîlik İthamları - Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55 (2018), 52-77.
- Topgöl, Muhammed Enes. "Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler". *Dîvân* 22/42 (2017), 1-31.
- Topgöl, Muhammed Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-ta'dil hükümleri nasıl oluştu?* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Topgöl, Muhammed Enes - Maden, Ömer Faruk. "Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi: II. (VIII.) Asrın İlk Yarıısı Basra Örneği". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 45 (2021), 37-68.
- Turhan, Halil İbrahim. *Hicrî III. Asırda Ricâl Tenkidi Ali b. el-Medîne Örneği*. Rize: STS Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu Ve Gelişimi: Hicri İlk İki Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Turhan, Halil İbrahim - Kurt, İsmail. "En Az Bir Münekkit Tarafından Yalancılıkla Tenkit Edilen Hicrî İlk İki Asırdaki Râvilerin İncelenmesi". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Mart 2021), 191-204.
- Ulu, Arif. "Tâbiîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ulu, Arif. "Tebeu't-tâbiîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/49-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yiğit, İsmail. "Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme". *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum*. ed. İsmail Safa Üstün. 1/39-54. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. "Cehâletü'r-Râvî ve İlgili Terimler". *İLAM Araştırma Dergisi* I/2 (1996), 145-160.